

TI
6284

**BIBLIOTECA
UNIVERSALĂ**

Publicație Periodică

MARCUS TULLIUS CICERO

**PLEDARIA PENTRU
TITUS ANNIUS MILO**

Prețul 2 bani.

RSI
6284

[24673]

RSI 176

BIBLIOTECA UNIVERSALĂ

Diriguită de Atanasie I. Nițeanu

A APARUT:

- No. 1. N. Ținc, *Monstrul*.
- No. 2. *Contele de Echartshausen*: Pricina răsvrătirilor și leacul lor. Ce contribuie mai mult la revoluțiunile timpurilor actuale și care ar fi mijlocul cel mai sigur spre a le preîntâmpina în viitor. O scriere pentru a fi pătrunsă de domnitori și popoare.
- No. 3. M. Eminescu: *Sărmanul Dionis*.
- No. 4—5. *Henryk Sienkiewici*: O idilă în Savana.
- No. 6. *Emile Zolla*: *Sărbătoarea din Coqueville*.
- No. 7. *Guy de Maupassant*. *Nuvele*: *Surorile Rondoli*. *El? Zăvorul*.
- No. 8—9. *Leon Tolstoi*: Un desmoștenit al soartei. Romanul unui Cal.
- No. 10. *Contele de Echartshausen*: *Isovoarele Crimelor și posibilitatea de a le preîntâmpina*.
- No. 11. *Xavier de Maistre*: *Tânăra Siberiană*.
- No. 12. *Bernardin de St. Pierre*: *Coliba Indiană*.
- No. 13. *Wilhelm Hauff*: *Cerșetoarea dela Poțul Artelor*.
- No. 14. *Guy de Maupassant*: *Muntele Sfântului Mihaiu*. *Juvaerurile*. *Văduva*. *Noaptea (vis rău)*. *Pe lună*. *Grădina cu măslini*.
- No. 15—16. *Mor Jokai*: *Capul lui Iordachi*. *O petrecere fără voie*. *Copilul cerșetor*. *Pârâul albastru*. *Jucătorul*. *Orfanii*. *Intâmplări într'un castel vechiu*. *După două-zeci de ani*.
- No. 17, 18, 19. N. G. *Rădulescu-Niger*: *Jertfă*.
- No. 20. *Alphonse Daudet*: *Comoara lui Arlatan*. *Scrisori din moara mea*: *Intoarcerea dela văratec*. *Taina lui moș Cornille*.
- No. 21. *Honoré de Balzac*: Un capo de operă necunoscut. *Isus Christos în Flandra*. *Honoré de Balzac după G. Brandes*.
- No. 22, 23, 24, 25. N. G. *Rădulescu-Niger*: *Gelozie*.
- No. 26, 27. *Alexandru Petöfi*: *Fumia Călăului*.
- No. 28. *Guy de Maupassant*. *Nuvele*: *Ideile Colonelului*.

871

C49

MARCUS TULLIUS CICERO

LEDOARIA PENTRU.

TITUS ANNIUS MILO

după cursul Domnului Profesor Hildebrand Frolo.

o notiță biografică și bibliografică,
cum și o introducere.

Biblioteca
18/IV. 1924 / *Bucuresti*

la „BIROULUI UNIVERSAL“, Atanasie I. Nițeanu
Strada Epicol No. 27, București

1914

224/80

M. T. Cicero, după o statuie a muzelui Sf. Marco
din Veneția.

Biografia și Bibliografia Autorului.

Marcus Tullius Cicero, născut în Arpinum la 3 Ianuarie 106 a. Ch., fu cel mai mare orator roman și unul din oamenii cei mai eloquenți ce au existat vre'odată. El a jucat un rol considerabil în istoria ultimilor ani ai republicei. Vom schița aci cariera lui literară și politică, fără a neglija împrejurările cele mai importante din viața sa privată, fără de cari nu-l vom cunoaște decât foarte puțin. Afară de deslușirile abundente ce ni le-a lăsat el singur, antichitatea ne-a lăsat viața sa de Plutarc și portretul puțin lingușitor de Dion Cassius; biografiile de Tiran și de Cornelius Nepos sunt pierdute. Lucrările moderne asupra lui sunt foarte numeroase.

Tatăl său îi dădù o excelentă educațiune. Il duse împreună cu fratele său Quintus, la Roma, unde, sub supravegherea oratorului Licinius Crassus, urmări lecțiunile retorilor greci și profită mult dela oratorul Marcus Antonius, poezii Attius

și Archias, actorii Aesop și Roscius. După ce a îmbrăcat toga virilă (în 89), urmări desbaterile forului și studiă dreptul sub direcțiunea celor doi Scaevola. Studiile sale juridice fură așa de adânci, încât începù să scrie o carte asupra dreptului civil. Aceste lucrări fură întrerupte numai de timpul cât servì în armata consulului Pompeius Strabon (88). Mai avù ca profesori pe epicurianul Fedrus, academicianul Filon, retorul Molon și stoicianul Diodot pe care-l luă acasă la el. Se exercită în limba greacă și latină, compuse la această epocă *de invențione* și debută la barou sub dictatura lui Sylla. Dintre lucrările ce au ajuns până la noi, cel mai vechiu discurs fu acel pronunțat într'o afacere civilă unde lupta contra lui Hortensius, intitulat *pro Quintio* (81). Primul discurs pronunțat într'o cauză publică fu *pro Roscio Amerino* (80). Toți admirară atunci curajul tânărului avocat care îndrăznea să atace pe față un favorit a lui Sylla. Cicero călători apoi în interesul sănătății sale, și într'o ședere de șase luni la Atena, auzì pe platonicianul Antiochus d'Ascalon, epicurienii Fedrus și Zenon, retorul Demetrius, și Atticus îl inițiază la misterele lui Eleusis. În Asia ascultă pe retorii cei mai distinși; la Rodos primi sfaturile lui Molon și asistă la lecțiunile stoicianului Posidonius. În 77, revenì la Roma și se însură cu Terentia. El continuă avocatura

și fù ales questor cu unanimitate; în 75 stătù în Sicilia ca questor al propretorului Peduceus; trecând pela Syracuse descoperì mormântul lui Archimede. El trimese Romei într'o mare secetă, o mare cantitate de grâu și câștigă prin bună voința și equitatea sa simpatiile Sicilienilor, cari îi dădù mari onoruri când plecă, iar mai târziu îi încredință dreptul de a acuza pe Verres în 69, când erà propus edil curul. C. Cornelius Verres guvernase timp de trei ani Sicilia în calitate de pretor și făcuse o mulțime de jafuri. Câștigase de partea sa, cu toate crimele sale, cam pe toți nobilii, cu daruri. El trebuià să fie apărat de Hortensius, atunci consul desemnat pentru anul viitor. Cicero consimți nu mai puțin să ia asuprași răzbu-narea Sicilienilor. El avù de luptat contra unui oarecare Q. Caecilius Niger, fost questor și complice secret cu Verres, care cerea să fie însărcinat cu acuzarea pentru a o zădărnici. Discursul ce l'a pronunțat în această împrejurare e cunoscut sub numele *de Divinatio* și triumfă cu ușurință. Propus ca acuzator, el ceruse o sută zece zile pentru a aduna mărturiile și probele. Nu întrebuiță însă decât vre'o cinci zeci de zile la această muncă și se grăbi a veni spre Roma. Amicii lui Verres căutau să amâne procesul sub diferite pretexte, pentru ca acuzatul să nu

poată fi judecat decât în anul viitor, sub consulatul lui Q. Hortensius și L. Metellus, apărătorii lui. Forțat să facă față acestei primejdii, Cicero aduce martorii, mulțumindu-se cu pronunțarea, pentru a deschide desbaterile și a prepara tribunalul, primei sale acțiuni contra lui Verres. Discursul fû așa de zdrobitor, încât acuzatul nici nu mai așteptă sfârșitul procesului. Eră un strălucit succes, cu atât mai mare cu cât se făcuse mari sfârțări pentru al împiedica. De acum Cicero nu mai e numai avocatul admirat în For, ci intră în viața politică și devine șef de partid.

Pompei, căruia Roma părea că-i aparține atunci, dă exemplu, îl caută, și-l apropie prin lingușiri și se face clientul lui. Mândru de atâta popularitate, Cicero primește fără a controla acest patronaj politic și caută de îndată să dea noului său amic un fel de putere supremă, mai întâi cu privire la războiul cu Parții, apoi cu privire la războiul din Asia. Cicero sprijinî legea Manilia într'un însemnat discurs (66). Se bizuia pe recunoștința lui Pompei pentru a ajunge la consulat. La eșirea din pretură, nu primi nici o provincie pentru a nu-l uita poporul și pentru ași pregăti drumul spre demnitatea supremă. El ajunsese consul la minimul de vârstă cu toate uneltirile contra candidaților săi printre cari eră și Catilina, și intră în slujbă la 1 Ianuarie 63. Nobilii se apro-

piară de el, cu toate că eră om nou printre ei, pentru a face față ambițiunilor revoluționare ale lui Catilina. Cicero la rândul lui dădù colegului său C. Antonius, Macedonia, combătù legile agrare propuse de Servilius Rullus, apăra pe C. Rabirius acuzat că omorâse cu trei zeci și șase de ani mai înainte, pe tribunul Saturninus. Dar comjurația lui Catilina fù pentru el o ocazie de aș desfășura perspicacitatea, patriotismul și eloquența sa. Acest consulat glorios fu punctul culminant al carierei sale politice. Senatul îi votă mulțumiri, îl numi părintele republicei, dar amicii secreți ai lui Catilina îl atacară la eșirea lui din consulat ; tribunul Q. Metellus îl împiedică să pronunțe un discurs și-l constrânse de a face după cum eră obiceiul. El se apropiase de aristocrație ; această evoluțiune fu exploatată în contră-i. Clodius, din care-și făcuse un dușman prin depoziția sa într'un proces scandalos, se făcù șeful bandelor ridicate în contră-i și le ațâța mereu. Inainte de al lovi, căută să-i răpească ajutorul lui Pompei. Lucrul fu ușor. Pompei, al cărui credit se micșora mereu, fu măgulit de Cezar pe care-l ajută să devie consul. Pierderea lui Cicero era de acum asigurată ; și Cezar mări contra lui ura lui Clodius. Atunci, pentru a satisface răzbunarea și interesele stăpânului său, Clodius condamnă pe Cicero la exil, în virtutea unei legi care

pedepsea pe orice om care ar fi omorât un cetățean fără judecată; îndrăznise să-l acuze de omorârea complicilor lui Catilina. Cicero plecă disperat, fără a aștepta sentința; averile sale fură confiscate; el rămase în Macedonia lângă C. Plaucius, apoi la Dyrrachium, de unde scrisese soției sale, ficei sale Tullia, fiului său de șapte ani și amicilor săi, *scrisori* foarte duioase. În fine el auzi că consulul Lentulus Spincher, grație sprijinului lui Titus Annius Milo, atunci tribun, și sub protecția lui Pompei, obținuse întoarcerea sa (4 Aug.) Poporul îl primî cu entuziasm. (Sep. 57.) Dar exilul părea că a avut o rea înrăurire asupra lui; teama de Clodius și spectacolul neputerii senatului îl făcu să sprjinească triumviratul; din această cauză făcu să se dea lui Pompei *proefectura anonae* pentru cinci ani; și tot din această cauză căută se menție pe Cezar în guvernământul Galiei (discursul *De provinciis consularibus*, 54). Activitatea sa de orator și literat nu se micșoră în timpul acesta; pledă într'o mulțime de cauze importante (*contra lui Pison, pentru Plaucius, pentru Milo, pentru Rabirius Posthumus.*) Mai adăogă la lauri săi și titlul de *imperator* în urma unei campanii întreprinse contra Amanilor, în timpul guvernării sale în Cilicia (51—50).

La întoarcerea sa, găsi libertatea pierdută, forța triumfătoare și lupta de par-

tide declarată pe față. Crassus murise. Pompei la instigările lui Cato, primise un consulat extraordinar fără coleg și exercita o adevărată dictatură, încât ceruse senatului desarmarea legiunilor din Gallia. Nu știu să ție piept furtunei ce o provocase și fugi cu senatul când Cezar mergea în contra Romei. Cicero ezită mult timp și isprăvi prin a ajunge pe Pompei. După bătălia dela Farsala la care nu luă parte, reveni în Italia și după ce așteptase aproape un an la Brindisium întoarcerea lui Cezar, primi cu resemnare măgulirile învingătorului (47). Cato găsisse în moarte un remediu contra disperării care-l apucase, când văzù poporul roman căzând în servitudine. Cicero nu era dintr'o școală așa severă, nici de un caracter așa eroic. Entuziasmul patriotic, foarte puternic la el, e micșorat până la un punct de pasiunea artistică. Lipsit de libertate îi rămânea cultul artei. El lăsă afacerile la o parte, dar retragerea sa fu fecundă. El dădù atunci cele mai bune tratate retorice și căută în filozofie o mângâiere contra durerii ce i-o pricinuia starea republicei și nenorocirile particulare. Nenorocirile ficei sale Tullia, fluturimea fiului său Marcus Tullius Cicero, divorțul său cu Terentia, căsătoria sa cu tânăra și bogata fată Publilia pe care o lăsă îndată, purtarea nepotului său Quintus, îl atinseră așa de rău încât ne mirăm cum a putut să-și păstreze mintea

aşa de clară pentru a putea compune marile tratate filozofice: *Academicile, de finibus, Tusculanele*. Se mai auzi încă vocea sa în senat şi for; el vorbi pentru apărarea învinşilor: *Pro Marcello, Pro Ligario* sunt probe onorabile de demnitatea care a ştiut cu îngrijire s'o păstreze.

De astă dată Cezar perî (15 Martie 44). Cicero nu iniţiase complotul, dar totuşi îl aprobă, bucurându-se de o întoarcere a timpurilor mai bune. Atitudinea lui Antoniu însă îl decise să plece din Roma; el veni după cinci luni şi închizând ochii asupra planurilor lui Antoniu scrise tratatele: *De fato, De natura Deorum, De divinatione*, termină pe *De officiis* şi alte lucrări. În fine el luă în mână apărarea libertăţii pierdută pentru todeauna. Antoniu, declarat duşman public, e învins de Octavian (43) şi Cicero a cărui vorbă energetică a produs acest tumult neprevăzut, se bucură încă odată de onoarea meritată pentru un triumf popular. Dar aceasta fû de scurtă durată: al doilea triumvirat fû semnat şi proscriciunile începură; Cicero fû printre cei desemnaţi morţii. El aşteptă şi primî cu curaj lovitura dată de centurionul Heremnius, adesea scăpat de eloquenţa lui, în ziua de 7 Dec. 43 la Caietus. Capul şi mâna sa dreaptă fură duse lui Antonius şi după ordinul lui bătute în for. Astfel muri victimă a unei cauze nobile, acest om, care ar fi

putut fi un mare bărbat de stat. Patriotismul, dragostea de dreptate și libertate îi inspirară adesea o admirabilă energie. Fizicește Cicero avea un corp frumos și o față frumoasă, cu o fizionomie expresivă și nobilă. Antiquitatea posedă o mulțime de busturi și statui de ale lui, dintre cari numai câteva au fost conservate.

Munca lui Cicero e din cele mai considerabile. Când ne gândim la mulțimea grijilor și afacerilor cari iau absorbit viața, rămânem buimăciți de numărul lucrărilor sale și de meritul lor : nu știm ce trebuie admirat mai întâiu, geniul sau energia lucrului ce trebuie la o producțiune atât de fecundă, atât de variată, atât de prețioasă. Fără a mai socoti ce n'a ajuns până la noi, lucrările lui alcătuesc o întreagă bibliotecă. Dacă pentru literatura filozofică, Roma nu mai are pe altul, el poate fi comparat ca avocat, orator politic, profesor de retorică, autor de scrisori etc., cu cei mai mari scriitori de până acum.

Latina lui Cicero, pe care studenții și școlarii încep s'o găngurească, e limba clasică în culmea perfecțiunii, cu toate că abia de câteva secole născută.

Discursurile lui Cicero. — Nouă ne-au rămas dela el cincizeci și șapte discursuri cu *Pro Tullio*, pronunțat la 72 pentru un

proprietar. Pe unele le-am citat mai sus, dar e imposibil de a le enumăra pe toate. Discursurile sale sunt apărări afară de *Verrinele*; puțin scrupulos, de altfel, îi s'a întâmplat să apere persoane ce fuseseră acuzate de el puțin mai înainte. Ce eloquență zdrobitoare în *Verrine*, ce îndemănare în **Milone**, ce fină bătae de joc în *Pro Murrena*, ce frumoasă convorbire în *Pro Coelio*! Câtă dibăcie arată în *Pro cluentio Avito* (66). În *Pro Archia* rostit la 62, e de admirat tonul literar și puțin declamatoriu al lui pentru un poet: discursul însă aparține în acelaș timp și la elogiile académice și la discursurile civile. Dar la ce bun să le mai clasific? *Catilinarele* și *Filipicele* nu se pot oare așeza lângă *Milone*? Alte discursuri mai sunt: *Pro Marcello, post reditum* (57—56) în care își apără interesele sale personale (*De domo suos, De responsis haruspicum*); *ad Quirites*. Câteva fragmente privitoare la: *In Toga Candida, Pro Cornelio, Pro M. Aemilio Scauro* și *De Oere alieno Milones*. Mai avem înfine simple indicațiuni asupra altor treizeci și trei discursuri pronunțate de Cicero și care nu au ajuns până la noi.

Retorica lui Cicero. — Tratatele de retorică scrise de Cicero complectează discursurile și ne fac să pătrundem în secretul artei sale. E o lucrare considerabilă

și în mare parte originală și ca formă și ca fond. Fără a lăsa la o parte arta grecească el expune rezultatele propriei sale experiențe. *De Inventione* este un rezumat de definițiuni și precepte tehnice unde autorul pare că a imitat retorica lui Heremnius. Mai târziu se căzni să dea în vileag vederile științifice ale antichității asupra valorii și mijloacelor artei oratorice: El expuse cum se formează oratorul, cum trebuie să inventeze și să compue, înfine regulele expozițiunii și al tratării. Toate acestea se găsesc în *De oratore* compus în 55, sub forma unui dialog unde principalele roluri sunt date la doi din marii oratori ai generației precedente, L. Crassus și M. Antonius. Abundența observărilor, eleganța stilului, varietatea și vioiciunea dialogului dau acestei cărți o deosebită atracție și forma care o îmbracă permite oratorului de ași expune părerile sale fără aparență de pedantism în gura altuia. Mai târziu, când stilul său fù criticat, trată din nou aceste chestiuni, din punct de vedere istoric și practic. *Brutus* și *Oratorul* scrise în 46 sunt amândouă dedicate lui Brutus. Prima, sub forma unui dialog între Atticus și Brutus, e o istorie a eloquenței romane; ea cuprinde o mulțime de deslușiri; aproape două sute de autori sunt numiți și criticați; de contimporani Cicero nu vorbește decât de Cezar, Sulp. Rufus și M. Marcellus. În *Orator* Cicero

descrie cum își închipue pe oratorul ideal. In *Topicele* adresate lui C. Trebatius (45) arată când poate oratorul să tragă foloase de mijloacele aduse de logică și dă cele mai multe exemple din practica sa judiciară. In fine tot atunci scrise *De Optimo genere oratorum*, care e o disertație în favoarea stilului atic destinat să servească de prefață la traducerile discursurilor lui Eschine și Demostene în afacerea Coroanei.

Corespondența. — Corespondența lui Cicero cu membrii familiei sale, cu amicii și cu diferitele personaje, constituie o adunare foarte interesantă pentru cunoașterea autorului și a timpului în care a trăit. Cu tot numărul covârșitor de scrisori ce ne-au rămas, ele nu reprezintă decât o foarte mică parte din scrisorile scrise de el. Către sfârșitul vieții sale începuse să-și adune un mare număr din ele: „N'am, zice el lui Atticus, nici o colecție a scrisorilor mele, dar Tiron posedă aproape șaptezeci, pe care trebuie să-i le cer. Trebuie ca să le văz și să le corectez.” (*Ad. Att.*, XVI, 5). Tiron era un sclav liberat. Se vede dintr'altă scrisoare (*Ad. fam.* XVI, 17, 1), că Tiron voia să intercaleze propriile lui scrisori. După moartea lui Cicero se publicară un mare număr; cunoaștem o duzină din citațiunile autorilor contemporani. (*Ad Corne-*

ium Nepotem, ad Brutum, ad Hirtium, ad Caesarem, ad Cassium, ad Calvum, etc.) Pe lângă acestea au ajuns până la noi 16 cărți adresate lui *Atticus*; apoi scrisori adresate lui *Quintus* și 16 cărți *Ad Familiares*. Petrarca descoperi mai întâi la Verona în 1345 scrisorile adresate lui *Atticus, lui Quintus Cicero, și lui Brutus*, cari se pierduseră din cauza năvălirilor barbare; tot el mai târziu găsi scrisorile *Ad familiares*. Lectura scrisorilor lui, ne dau puțința de a cunoaște sentimentele cele mai subtile și cele mai fugitive.

Filozofia. — Cicero mai ține un loc destul de onorabil și în istoria filozofiei, cu toate că nu trece drept original. El a servit foarte mult filozofia prin lucrările sale. Intre 54—51 el compuse scrierile sale politice, *De republica* și *De legibus* publicate după moartea sa. După bătălia dela Farsala și după moartea ficei sale Tulia (46), Cicero se cufundă în studii și după două zeci de luni scrise lucrările sale pur filozofice *Consolațiunea* (nemurirea sufletului) și *Hortensius* (elogiu filozofic), ce sunt pierdute. Lucrările lui pur filozofice sunt: *Paradoxele Stoicienilor* (câteva pagini adresate lui M. Brutus, în care justifică sub forma de exercițiu, șase paradoxe din morala stoicienilor; *Academicile, De Finibus bonorum et malo-*

rum, Tusculanele, De natura deorum, De divinatione, De Fato, De senectute, De amicitia, De Gloria și o altă lucrare asupra Virtuții sunt pierdute; în fine, De officiis în trei cărți terminat puțin înainte de sfârșitul anului 44.

Cam aceasta ar fi toată activitatea lui M. T. Cicero.

INTRODUCERE

Discursul „pentru Milo” fù pronunțat de Cicero în anul Romei 702 cu 6 zile înaintea ideilor lui Aprilie (8 Aprilie 52 a. Cr.) Oratorul prezenta apărarea lui T. Annius Milo, care omorâse pe dușmanul său personal și public, P. Claudius Pulcher, zis Clodius.

Coborâtor din *Claudia*, ilustră familie patriciană, fiu al fostului consul Appius Claudius Pulcher (79 a. Cr.), tânărul Publius își arată caracterul său fără scrupule, dușmănia contra oricărui discipline și ambițiunea, sa fără margini. Orfan la 16 ani, nu găsi pe nimeni care să-i pue frâu poftelor nesățioase; din contra, priveriștea anarhiei ce domnea atunci în Roma îi încurajă îndrăznelele sale. De asemenea Clodius apare în istorie ca un fel de Catilina turbulent și răsvrătitor. Plutarc ni-l arată, în timpul războiului cu Mithridate,

ridicând legiuni împotriva propriului său cumnat, Lucullus, al cărui locotenent eră. În Antiochia ațâță turburări ; în altă parte își unește spiritul revoluționar cu alte vicii mai josnice : cupiditatea și furtul.

Conduita sa particulară e demnă de caracterul său. El își alege ca amantă pe soția lui Cezar, Pompeia; pentru a ajunge până la ea, în noaptea în care se celebrau la marele Pontif (Cezar), misterele Bunei Zeițe rezervate exclusiv femeilor, Clodius îndrăznește să se îmbrace în haine de flautistă și să pătrundă înăuntru; este surprins, gonit și scandalul e cu atât mai mare cu cât Pompeia, vinovată, este imediat alungată de Cezar; Pontifii se alarmează și Senatul decretează ca Clodius să fie judecat de un tribunal excepțional; atunci agitatorul ațâță „trupele lui Catilina“, tineri fără de căpătâi, gata la orice crimă; aceștia turburată adunarea convocată în for; în mijlocul tumultului se decide ca acuzatul să fie supus judecăței tribunalului ordinar. Ziua procesului sosește: dar noile intrigi ale lui Clodius și violențele partizanilor săi au făcut ca judecătorii, poate cumpărați cu bani, să pronunțe o sentință de achitare, cu toată mărimea crimei făptuite. Cu toate acestea oamenii onești protestau. Dintre martorii citați la proces, o singură voce se ridicase deasupra celorlalte pentru a arăta nerușinarea lui Clodius:

acea a lui Cicero, care demonstrase prin probe vădite, falșitatea câtorva afirmațiuni susținute de acuzat. În ciuda strigătelor amenințătoare a partizanilor lui Clodius, mărturia fusese zdrobitoare.

Invingător, Clodius jură că se va răzbuna ; el va fi de aci înainte unul din cei mai neîmpăcați dușmani ai lui Cicero. Pentru a lovi în rivalul său, va întrebuița toate mijloacele posibile : va umbla după funcțiunile cele mai înalte, acelea de unde se poate lovi fără a fi în pericol ; el, coborător dintr'o familie atât de nobilă, se va face omul poporului; pentru a lupta prin forță, va avea partidul său sau mai bine zis armata sa ; la ocazie va găsi în ura sa inspirațiuni eloquente ; chiar la tribună, va ține piept oratorului. Acest duel se va prelungi timp de zece ani, dela 62 la 52, mai întâiu între Clodius și Cicero, apoi între Clodius și înfocatul partizan al lui Cicero Milo : perioadă de sânge pentru Roma, și care poate ar fi fost urmată de lupte mai groaznice și mai generale, dacă Milo n'ar fi asasinat la timp pe dușmanul său.

Puțin după afacerea misterelor, la idele lui Mai, Cicero chemat să-și dea părerea în fața Senatului, critică cu tărie achitarea lui Clodius ; deodată, acesta îl apostrofează violent, atacându-i chiar moralitatea și aruncându-i în față numeroase calomnii. Se produce o mare ceartă ; se-

792 / 77

224 / 80

natorii sunt îngrijați; înfine protestările adunării înăbușesc alomniile lui Clodius.

Această nouă ceartă îi mărește ure; dar cum să se asigure de răzbunare? Cum să-l lovească fără să se expue la primejdie? O singură cale era: aceea de a fi tribun-Inviolabil, va putea să loviască pe adversarul său. Dar tribunatul e rezervat exclusiv plebeienilor. Ce-are a face? Clodius se lepădă de strămoșii săi și un om din popor numit Fonteius îl adoptă; de atunci el devine eligibil (Martie 59). Nouă luni mai târziu, Clodius obține tribunatul (10 Dec.). Cu o îndemânare deosebită câștigă de partea sa pe triumviri, pe consulii Gabinius și Pison, și mai ales poporul prin distribuirea grâului. Fiind sigur că nu va fi supărat de nimeni, hărțueșta pe Cicero prin toate supărările posibile. Profită mai ales de nemulțumirea lui Cezar, jignit de disprețul oratorului: așa că neputând să se bizue pe cei lingușiți de Clodius, văzându-se acuzat chiar de Cezar, că a condamnat la moarte fără formalități judiciare pe Lentulus, Sura și Cethegus, Cicero se îmbracă în doliu și, după sfatul consulului Pison se exilează după ce a mai scăpat încă odată patria. (Aprilie 58) Imdată ce părăsi Roma, Clodius face să se voteze contra lui un decret în regulă de exil, și-l oprește de a locui în casele situate la a distanță de mai puțin de 500 mile.

Turbarea lui Clodius se îndârjește contra a tot ce-i aduce aminte de dușmanul său: părinți lui Cicero sunt insultați; proprietățile sale delă țară, vândute sau distruse; casa lui din Roma, arsă; pe locul zidurilor, Clodius ridică un templu Libertății.

Dar atâtea violențe trebuia să deștepte oroarea acelor cari stimau pe Cicero. La începutul anului 57 chestiunea rechemării lui preocupă pe toți: consulul Lentulus Spinther cere aceasta și senatul se adună la 25 Ianuarie cu intenția de a decreta acest act de dreptate: dar Clodius nu se dă îndărăt delă nici o violență. În noaptea de 24 spre 25, îngrămădește împrejurul Curiei partizanii săi și o trupă de gladiatori, iar a doua zi, în momentul votului, împrăștie pe amicii lui Cicero, dintre cari câți-va sunt omorâți în for. Acum un nou actor intră în scenă, tribunul Titus Annius Milo Papianus; el proclamă pericolul și semnaleză urmării publice pe acela care din simple motive de ură personală, compromite așa de rău siguranța Romei.

Înainte a acestei epoce, Milo nu erà deloc un om bine văzut de toți; dar se cunoștea familia sa nobilă și de demult vestită prin doi consuli. Titus Annius începu lupta cu ferma intenție de a susține nu numai pe Cicero exilat și persecutat,

dar și senatul, partidul conservator, într'un cuvânt pe toți aceia cari doreau represiunea crimelor lui Clodius.

Milo încercă mai întâi să învingă pe Clodius fără a recurge la violență : căută să-l strângă cu lațul legilor : îl citează înaintea tribunalelor, ca acuzat de turburări cu mână armată (*de vi*). Dar mereu intrigant și îndemânic, acuzatul profită de toate împrejurările pentru a face să se amâe neconținut judecata.

Milo nu se descurajează. El înțelege acum că numai forța va eși biruitoare contra acestui adversar care își bate joc de toate legile ; de aceia își formează o trupă de gladiatori și atacă cu armele în mână trupa lui Clodius pe care o bate de mai multe ori.

Acestea însă discredită pe Clodius ; din contră, Milo devine din ce în ce mai popular și mai influent. Activele sale demersuri câștigă sau aduc lui Cicero simpatiile tuturor : cea mai mare parte a poporului, și chiar locuitori d'înprejurul Romei, se declară de partea exilatului ; Clodius e alungat din for, adunarea se întrunește și rechiamă pe Cicero. Nici odată un decret n'a fost dat cu o așa de complectă unanimitate (August 57).

Mulțumită lui Milo, Clodius învins și umilit, văzù pe dușmanul său intrând, o lună mai târziu, aclamat în tot drumul,

dela Brindisium la Roma, salutat chiar în oraş de o mulţime care se înghesuia pe strade, pe monumente, pe treptele templelor şi care îşi arăta printr'un entuziasm triumfător bucuria că vede pe „liberator”. Cu cât fu mai dulce lui Cicero gloria întoarcerii, cu atât ea fu mai amară lui Clodius, care, departe de a depune armele, cufundă într'o ură comună pe orator şi pe amicul său şi jură că se va răzbuna pe amândoi.

În adevăr, a doua zi după triumf, Cicero se vede atacat de Clodius, mai întâi în faţa tribunalelor, apoi în plin oraş cu mână armată. În timp ce lucrătorii zideau casa sa de pe Palatin, sosesc gladiatorii rivalului său, opresc lucrările şi-l caută pe el însuşi pentru al omorâ. : „Am fost urmărit de Clodius şi trupa sa, scrie Cicero lui Atticus, ameninţat de strigătele, pietrele, bastoanele şi săbiile lor şi n'am avut decât timpul pentru a fugi.” (Noem. 57).

Lupta începe la fel şi între Milo şi Clodius. Primul, care n'a renunţat la acuzaţiunea *de vi*, ce o adusese cu câteva luni mai înainte contra duşmanului său, caută din nou să-l facă a fi judecat; celălalt urmându-şi mereu tactica ordinară, câştigă timp şi amână procesul. La urmă, violenţele izbucnesc deodată şi mai tare. Ca şi în primăvara trecută, trupele lui Mi-

lo și ale lui Clodius se întâlnesc mai des și însângerează Roma.

În Ianuarie 56, Clodius ajuns la rangul de edil curul, și la această slujbă inaccesibil urmărilor judiciare, ia ofensiva contra lui Milo, redevenit simplu cetățean prin expirarea tribunatului său. Acesta la rândul său este citat în fața poporului; dar după două citări, ura lui Clodius se mărește așa de mult încât e gata să se năpustească asupra adversarului său; însă se teme de Pompei, partizan al lui Milo și renunță la urmăriile lui în fața adunării poporului.

După câteva săptămâni de calm relativ, Clodius atacă din nou pe Cicero; zeii, zice el, sunt mâniați că se reconstruește casa oratorului pe un teren ce a fost ales pentru ridicarea unui templu în onoarea libertății; urmat de adepții săi, el alergă imediat, pentru a da foc locuinții sacrilegiului. Din fericire Milo l'a prevenit și respinge asaltul. Atunci și Cicero începe să întreprindă violențele. El se duce la Capitoliu, ia *tabulariumul* (niște table în cari erau înscrise actele tribunatului lui Clodius) și după puțin timp le duce îndărăt.

Afacerea fu adusă la Senat de Clodius; Cicero se scuză zicând că dușmanul său; născut patrician, nu putea să fie tribunu adevărul era mediocru, și câțiva senatori un se lăsară convinși de asta. Cato ma

ales, cu toată ura sa pentru Clodius, blamă cu vehemență pe Cicero, și impu-
tările sale făcu să se mai răcească puțin
prietenia care-i lega.

La aceste violențe urmează un timp de
liniște; Cicero, Milo și Clodius, au alte
griji de cât dușmăniile lor ultimele luni ale
anului 56, anii 55 și 54 și începutul anului
53 se scurg fără incidente grave.

Deodată cearta se aprinde din nou
mai aprigă ca niciodată între Clodius și
Milo.

Milo candida la consulat pentru anul
52. Pentru aș asigura succesul întrebun-
ință toate mijloacele: fiindcă de senat erà
sigur, căută să câștige poporul prin jo-
curi de o magnificență nemaipomenită
Acum alegerea sa erà sigură.

Ori, tot pentru acest an, 52, Clodius
voia să obție pretura.

Ce de conflicte s'ar fi produs, dacă unul
din adversari s'ar fi găsit subordonat al-
tuia! Ce jicnire în amorul propriu al lui
Clodius! Amândoi prezentau dinainte
aceste pericole; Milo, care trebuia să fie
cel mai tare prin gradul său ierarhic,
nu se gândeà să-și părăsească proiectele;
Clodius nu vroia de asemenea să renunțe
la pretură: politica sa erà deci de a împi-
pedicà, dacă va mai puteà, alegerea lui
Milo. Ca și mai înainte, Clodius încercă
mai întâi prin mijloace legale. El denunță

senatului prodigalitățile lui Milo, corupțiunile sale electorale; îl arătă, ruinat de aceste risipe, îndatorat; odată consul nu va fură el oare statul pentru a-și restabili finanțele personale?

Milo, care susținuse de atâtea ori pe Cicero, fù de astă dată apărat de el. Discursul *de aere alieno Milonis* împrăstie toate temerile ce acuzațiunile lui Clodius putuse, nu fără motiv, să inspire senatului; după aceste desbateri, Milo putea să fie aproape sigur de consulat.

Atunci Clodius recurse după obiceiul său la mijloace violente. Se văzù din nou gladiatorii săi; numai că, fiind adeseaori bătùți de acei ai lui Milo, erau împrăpătați cu numeroși sclavi din Etruria, oameni pe jumătate barbari. Incepură din nou scandalurile zilnice, bătăliile la colțurile străzilor, năvălirea partizanilor unuia sau altuia în Câmpul lui Marte, termenele impuse de forță adunărei, într'un cuvânt anarhia, cu incendiile, cu furturile și omorurile sale.

Alegerile consulare din 52 n'avură loc; lupta amenință că se va prelungi necontenit; ostilitățile dintre Clodius și Milo creșteau pe fiecare zi.

Cicero prezisese încă din 57 că rivalitatea dintre Milo și Clodius, nu se va stinge decât cu moartea unuia din ei.

In adevăr, la 18 Ianuarie 52, pe la trei

după masă, pe *Via Appia*, la 15 kilometri de Roma, nu departe de Bovilae, lângă sanctuarul Bunei Zeițe, Milo, mergând în trăsură la Lanuvium, escortat de sclavi armați, întâlnește pe Clodius, care, călare, însoțit de vre-o treizeci de servitori, se întorcea dela Aricia. O ceartă se iscă între doi sclavi; Clodius intervine; un gladiator de al lui Milo îl rănește la umăr; rănitul e luat de oamenii săi și dus într'un han vecin; Milo dă asalt, omoară pe Clodius, al cărui cadavru îl aruncă în drum.

Apoi e cuprins de groază de crima făcută, dar prinse puțin curaj și intră în Roma. Câțiva partizani de ai lui Clodius, după ce dăduse foc curiei, ardeau corpul victimei; alții atacau casa lui Lepidus numit interrex și pe a lui Milo; asasinul profită de aceste împrejurări, și, exploataând în folosul său indignarea și turburarea mulțimei, cere achitarea sa imediată și aprobarea crimei sale. Corupe pe tribunul Caelius și răspândește, făcând mereu datorii, sume considerabile în popor. Milo e aproape achitat, când vine o trupă armată credincioasă lui Clodius; se bat, și acuzatul, care mai înainte se credeă stăpân pe situație, de abia putu să scape.

După câteva zile de turburare, senatul se decide să restabilească ordinea. El în-

credințează lui Pompei un fel de putere dictatorială și însărcinarea de a aduce liniștea în Roma. Câteva săptămâni mai târziu, un *senatus-consult* dă lui Pompei, fără coleg, acest consulat pe care îl pretindea Milo.

Una din primele sale griji fù de a regula urmările relative la asasinatul lui Clodius. Pompei propune senatului, o lege *de vi* și o a doua *de ambitu*, unde cere anchetă asupra acestei afaceri și reclamă o procedură particulară: înlocuirea tribunalelor ordinare printr'un juriu de optzeci și unu de membri, trași la sorți dintr'o listă de 360, făcută de Pompei; numirea de către comiții a unui *quaesitor* extraordinar, însărcinat cu conducerea desbaterilor; fixarea duratei procesului la maximum de cinci zile, dintre cari trei pentru ascultarea martorilor; reducerea timpului pledoariei la două ore pentru acuzare și trei ore pentru apărare; limitarea dreptului de recuzare la cincisprezece judecători de fiecare parte; penaltatea fixată din'na'nte: exilul pentru totdeauna.

Senatul votă cu greutate toate măsurile cerute de Pompei; el consideră ca inutilă o nouă lege *de vi*. Hortensius propuse ca afacerea de pe via Appia să se judece după legile existente, cu această singură restricțiune, că o va face să treacă *extra ordinem*, înaintea tuturor celorlalte. Dar

Pompei își mențineà cererile sale; întâlnind opoziție, el însărcină pe unii din tribuni, amicii săi, să opue *veto* la partea a doua a propunerii senatorului Q. Fufius Calenus. Amenințările consulului că va întrebuiță la nevoie forța pentru a obține mijloacele de acțiune ce le cereà, svonul neîntemeiat că Milo ar complota contra lui, epuizară ultimele rezistențe ale senatului, care primì legile de excepțiune.

Fără întârziere Pompei convoacă comițiile pentru a numi pe *quaesitorul* extraordinar și fu ales fostul consul L. Domitius Ahenobarbus. O triplă acuzațiune fu adusă lui Milo :

1. Pentru violențe (*de vi*) ; 2. Pentru corupțiuni electorale (*de ambitu*) ; 3. Pentru asociațiuni ilicite în vederea năzuințelor sale (*de sodaliciis*).

Milo erà citat în ziua de 4 Aprilie pentru a răspunde la prima acuzație. Această zi fù consacrată la diverse acte preliminare și mai ales pentru interogatoriul sclavilor puși la tortură. 5, 6 și 7 Aprilie fură rezervate ascultării martorilor. În fine la 8 Aprilie avù loc tragerea la sorț a juraților : după recuzațiune, rămaseră cincizeci și unu. Imediat după constituirea juriului, trecură la pledoarii.

Acuzațiunea erà susținută de Appius Clodius, nepotul victimei, M. Antonius și P. Valerius Nepos; apărarea erà prezentată de Cicero singur.

Trebue să spunem că, dacă în ochii noștri, cauza lui Milo erà rea, ea aveà nu puțini sorți de succes. Afară de sprințul luminat al lui Cicero, Milo erà părăsit de toți; el aveà contra lui partea lui Clodius, acuzatori integri revoltați de crima sa, și mai ales ostilitatea lui Pompei, om absolut, autoritar, care, fără îndoială, din spirit de dreptate, sau poate din ură personală, doreà condamnarea lui; Pompei, care respândise printre senatori svonul unui complot urzit de Milo, venise în for, la proces, înconjurat de soldați armați, ca și cum s'ar fi temut de vreun atac al bandelor conduse adesea de acuzat împotriva Clodienilor.

Aceste desfășurări de trupe, neobișnuite într'un proces, încurajă poate pe acuzatori, dar strâmtorà pe Cicero, de altfel foarte fricos, și mai mișcat ca de obicei de prezența imensei mulțimi ce asistà la proces: căci Roma întreagă își oprise activitatea zilnică și însăși prăvăliile erau închise ca pentru o mare sărbătoare sau un spectacol nemai pomenit.

Venindu-și în fire din emoția sa, Cicero nu fù stăpân pe sine până la sfâr-

șitul pledoariei sale; din când în când abia putu să se facă ascultat.

Toți sorții de scăpare păraseau pe Milo. De asemenea, când se trecu la vot, nu fură pentru el, din cincizeci și unul, decât treisprezece; celelalte treizeci și opt îl condamnară.

Mai rămăneau încă cele două acuzațiuni din urmă, *de ambitu* și *de sodaliciis*. Ele fură judecate puțin timp după prima. Milo nu voi să se mai prezinte și fû condamnat din nou.

El se exilă singur la Marsilia, lăsând pe creditorii săi să-și împartă averea lui, de altminterlea neîndestulătoare pentru a acoperi datoriile sale. Cicero îi trimise pledoaria sa revăzută și corectată; Milo îi răspunse prin aceste cuvinte: „Dacă ai fi vorbit astfel în fața judecătorilor, n'ăși mânca acum așa buni pești la Marsilia!”

După atâtea lupte, Milo trebuiă să sufere viața sa liniștită de exilat. Patru ani mai târziu, când izbucni războiul civil între Cezar și Pompei, se grăbi să intre în Italia și să se amestece printre combatanți; găsi pe foștii săi gladiatori, se puse în fruntea lor și străbătù sudul peninsulei, răsculând contra lui Cezar pe locuitorii din regiunea Thurilor, revoltând pe oamenii plini de datorii, deschizând temnițele sclavilor pedepsiți și din

această adunătură de oameni, formând o mică armată.

El comandă la asediul oraşului Cosa, situat în Lucania, apărat de pretorul Quintus Pedius, când o piatră, aruncată de pe ziduri, îl atinse mortal (48 a. Ch.).

Milo muri deci cum a trăit, în mijlocul unui războiu civil.

MARCUS TULLIUS CICERO

Pledoaria pentru Titus Annius Milo.

I. (I.) De-și mi-e frică, judecători, să nu fie rușinos a se teme pentru acela care începe să vorbească, pentru un bărbat atât de curajos, și cu toate că nu se cade deloc, în vreme ce Titus Annius se îngrijește mai mult de salvarea republicei decât de scăparea sa, eu să nu pot să adaog la aceasta o egală tărie sufletească, totuși această nouă formă¹⁾ de nouă judecată²⁾, îngrozește ochii, cari ori și unde cad, caută în zadar obiceiurile forului³⁾ și vechia datină judecătoarească.

(2.) Căci adunarea voastră nu mai este înconjurată de acel cerc de auditori, după

1) Desfășu ar a trupelor.

2) Procesul lui Milo se judeca de o comisiune specială instituită de Pompei.

3) Piață publică în Roma unde se judecau procesele.

cum obișnuia ; obișnuita mulțime nu se mai înghesue în noi ; acele străji, pe care le vedeți împrăștiate în fața tuturor templelor,¹⁾ deși nu sunt așezate contra violenței, totuși nu aduc nici o siguranță oratorului, așa că în acest for la judecată, deși suntem înconjurați de străji salvatoare și necesare,²⁾ totuși nu putem privi fără teamă. Dacă aș bănuî că aceste străji au fost aduse contra lui Milo, aș cedă împrăjurărilor, judecători, căci cred că între zăngănitul armelor nu e loc de o cuvântare. Dar mă liniștește și mă încurajează gândul lui Cneius Pompeius,³⁾ bărbat atât de drept⁴⁾ și atât de înțelept, care nu va socoti că se potrivește cu dreptatea sa de a da săgeților soldaților, pe acela pe care-l dăduse ca acuzat sentinței judecătorești, și nici potrivit cu înțelepciunea sa de a înarmă oarba în-

1) În for erau templele lui Saturn, Castor și Polux, a Vestei și al Concordiei. Din cauză că în ajun cu ocazia instruirii procesului lui Milo, partizanii lui Clodius provocaseră scandal, Pompeius interzise accesul publicului. Soldații erau postați în fața templelor pentru a ține în liniște mulțimea.

2) Cicero justifică măsurile luate de Pompei : ele protejau nu amenințau apărarea.

3) Cn. Pompeius a fost ales consul fără coleg la 25 Februarie, în mijlocul turburărilor și a faptelor anarhice săvârșite de partidele politice în luptă. El a dispus ancheta.

4) Superlativul politeței, care e foarte mult întrebuințat de Cicero în discursurile sale.

drăzneală a mulțimei cu arma autorității publice.¹⁾

(3.) Drept aceia, acele arme, acci centurioni, acele cohorte, nu ne anunță nici o primejdie, ci apărare și ne îndeamnă să fim nu numai liniștiți dar și curajoși, și ne făgăduiesc nu numai ajutor, dar chiar tăcere.²⁾ Restul mulțimei care se compune din ceilalți cetățeni,³⁾ e întreagă de partea noastră, și nu e unul din aceia, pe care-i vedeți privind în toate părțile, de unde se poate zări o parte a forului și pe cari îi vedeți așteptând rezultatul acestui proces, care să nu pârțincască bărbăția lui Milo și care să nu-și dea seama că se dă lupta pentru persoanele, pentru copiii, pentru patria, și chiar pentru averea lor.

II. Un singur fel de oameni ne sunt dușmani și protivnici, aceia pe care furia lui P. Clodius⁴⁾ ia îndopat cu furturi, cu incendii și cu toate nenorocirile publice; aceia cari chiar în adunarea de eri,⁵⁾ au

1) Sancțiunea senatului: „Ar fi o nebulie să dai arme legale violențelor răzvrătite.

2) Ziua în care își pronunță pledoaria, oratorul fu din contra întrerupt de partizanii lui Clodius.

3) Adevărații cetățeni. Partidul lui Clodius era format mai mult din sclavi și străini. (v. §. 26).

4) *Publius Clodius*, victima lui Milo, era candidat la pretură și inamic declarat al lui Milo.

5) Aluzie la T. Numatius, care, în ajun, la eșirea din tribunal, angajase mulțimea pentru a nu lăsa să-i scape Milo și prin strigăte să intimideze pe judecători în momentul votului.

fost atâtați să vă ia înainte cu strigătele și să vă arate cum să judecați.

Strigătul lor, de va fi fost unul atât de puternic, va trebui să vă îndemne a păstra pe lângă voi,¹⁾ pe un cetățean care a nesocotit întotdeauna acest fel de oameni și cele mai mari strigăte pentru salvarea voastră.

(4.) Prin urmare, judecătorilor, fiți neînfricoșați și de aveți vreo teamă părăsiți-o. Căci, dacă ați avut vreo dată putința de a judeca pe niște bărbați buni și curajoși, dacă 'nsfârșit s'a dat prilejul unor bărbați aleși din clasele cele mai onorabile, ca prin fapta și prin votul lor să arate simpatiile față de bărbați viteji și buni, cari de atâtea ori o arătasă pe față și prin vorbele lor, apoi cu siguranță aveți voi această putere în momentul de față; voi aveți putința întreagă de a hotărî dacă noi, cari am fost totdeauna supușii autorității voastre,²⁾ trebuie să gemem de-a pururi în mizerie sau dacă, după ce am fost chinuiți atâta amar de vreme de cei mai netrebnici cetățeni, să ne odihnim în sfârșit mulțumită credinței, bărbăției și înțelepciunii voastre.

1) În loc de a-l trimete în surghiun.

2) *Procedura legală*. Milo încercase în zadar de mai multe ori ca să trimită pe Clodius ca, acuzat, tribunalelor competente. (v. introducerea).

(5.) Căci ce se poate, judecătorilor, zice sau închipui, mai dureros, mai neliniștitor, mai frământat de chinuri, pentru noi amândoi, cari fiind atrași în republică de speranța premiilor celor mai mari să nu putem scăpa de frica celor mai crude suplicii? ¹⁾ Totdeauna am crezut că Milo va trebui să înfrunte tot felul de vijelii în mijlocul valurilor întrunirilor publice, pentru că totdeauna ținuse cu cei buni în pofida celor răi; dar la judecată și în fața acestui sfat, ²⁾ în care judecă bărbații cei mai distinși din toate clasele sociale, niciodată n'am socotit că inimiciii lui Milo vor avea vreo dată speranța nu numai de a stinge salvarea lui, dar, chiar de a-i zdrobi gloria cu ajutorul unor asemenea bărbați. ³⁾

(6.) Cu toate acestea în procesul de față, judecătorilor, nu voi abuza pentru apărare de tribunatul ⁴⁾, lui Titus Annius și de toate faptele săvârșite de el pentru salvarea republicei. Până ce ⁵⁾ nu veți

1) Nu e vorba de pedeapsa capitală ci de moartea civică, exilul.

2) *Judecată* e tribunalul, după procedura ordinară, *sfat* e adunarea judecătorilor aleși de Pompei.

3) Adică judecătorii.

4) Aluzie la eforturile lui Milo pentru readucerea lui Cicero.

5) Această frază rezumă aproape scopul discursului (el demonstrează că: 1. Clodius a întins cursele lui Milo; 2. Nu voia să ceră achitarea lui Milo ca

vedea cu ochii cum că Clodius a întins el curse lui Milo, până atunci nu voi stăruî în rugăciuni ca să ne ertați crima aceasta pentru numeroasele și mari servicii față de republică, și nici nu vom pretinde, dacă moartea lui Clodius a fost salvarea voastră, ca s'o atribuiți curajului lui Milo, ci mai degrabă norocului poporului Roman. Dacă din potrivă cursele întinse de el vă vor fi mai clare decât această lumină a zilei, numai atunci vă voi ruga, vă voi conjura, judecători, ca atunci când am pierdut totul să ni se permită cel puțin a ne apăra nepedepsiți viața contra îndrăznelei și armelor dușmanilor.

III (7). Dar înainte de a mă întoarce la acea parte a pledoarei, care privește deadreptul chestia încredințată vouă, mi se pare că trebuie să resping obiecțiunile, cari mi-au fost aduse în senat adesea de dușmanii noștri, la întrunirile publice de oameni necunoscuți și cu puțin înainte de acuzatorii noștri, ca să puteți vedea lucrul care vine la judecată, în toată simplitatea lui, înlăturând orice posibilitate de greșală. Au spus ¹⁾ că nu poate fi permis unui om care a omorât să vadă lumina zilei. Dar în ce oraș discută așa

plată pentru serviciile aduse republicei și 3. nici pentru că voi trageți foloase de pe urma morții lui (Clodius). În realitate el le aduce a minte și de acestea.

1) Subiectul e: dușmanii lui Milo.

ceva nebunii acești? Tocmai în acest oraș, în care s'a văzut primul proces criminal al lui Marcus Horatius,¹⁾ bărbat atât de viteaz, care a fost achitat de întreg poporul Roman, când Roma nu-și căpătase libertatea, când mărturisise că omorîse cu mâna sa proprie pe sora sa.

(8) Oare e cineva, care să nu susție că atunci când e chestia despre un omor, se obișnuiește sau a tăgădui absolut faptul sau a se susține că a fost făcut bine și pe drept? Afară de cazul când îl credeți pe Publius Africanus²⁾ nebun, care fiind întrebat în mod sedițios în adunare de Caius Carbonus³⁾ tribunul poporului, ce crede despre moartea lui Tiberius Gracchus⁴⁾, a răspuns că i se pare că a fost pe drept omorît. Căci nici Ahala Servilius⁵⁾, sau Publius Nasica⁶⁾ sau Lucius

1) *M. Horatius*, învingătorul Curiatilor, omorîse pe sora sa și fusese condamnat la moarte pentru aceasta; el apelă la popor, reunit în *comices curiates* și fu achitat.

2) *P. Africanus*: Al doilea African; Scipio Emilianus a fost ucis în patul său fiindcă se opunea legilor lui Gracchus, v. nota 1 pag. 47.

3) *C. Papirius Carbo*; înfocat partizan al Gracchilor, el îi susținuse mai întâiu în comisia legilor agrare și în urmă ca tribun.

4) *Tiberius Gracchus* frate cu Caius Gracchus, care a propus legile agrare.

5) *C. Servilius Ahala* a fost omorîtorul lui Spurius Maellius, care împărțise grâu poporului.

6) *P. Cornelius Scipio Nasica Serapio*, șeful partidului contrar lui C. Gracchus. Pentru al smulge represaliilor poporului senatul îl trimese la Pergam.

Opimius¹⁾ sau Caius (Marius²⁾, sau chiar senatul de sub consulatul înțeu³⁾ nu poate trece drept criminal, dacă nu ar fi permisă omorîrea cetățenilor criminali. Și așa, judecătorilor, nu fără motiv oamenii cei mai învățați⁴⁾ au transmis posterității memoriei chiar în fabule⁵⁾ închipuite, pe acela care, pentru a-și răsbună tatăl, își omorîse mama, și adus în fața judecății a fost achitat nu printr'o simplă intervenție divină, dar chiar prin sentința celei mai înțelepte zeițe.

(9) Iar dacă cele douăsprezece table⁶⁾ vor să fie omorît nepedepsit hoțul de noapte în orice împrejurare, iar cel de zi, dacă se apără cu arma, cine este acela care să-și închipue că trebuiește pedepsit omorîtorul în orice împrejurare ar fi cineva omorît, când vede că însuși legile ne în-

1) *L. Opimius*, consul în 121, adversarul lui C. Gracchus, a cărui moarte o și cauză.

2) *C. Marius* consul în 100 a. Ch. a purtat războiul în contra Cimbrilor.

3) Aduce aminte senatului de măsurile de rigoare ce-i acordase, în contra complicilor lui Catilina (63 a. Ch.).

4) Poeții.

5) Legenda lui Oreste, chemat în fața Aeropagului după ce omorîse pe mama sa Clytemnestra, și achitat de Athena care prezida desbaterile. Eschile a scris *Eumenide* cu acest subiect.

6) Cele XII table nu mai erau în vigoare pe vremea lui Cicero, dar el le citează ca monumente a deșteptăcinii omenești.

tind câte o dată sabia pentru a omorî un om?

IV. Iar, dacă este o împrejurare (și acestea sunt multe), când un om poate fi omorît pe drept, apoi cu siguranță omorul este nu numai just dar și necesar, când respingi violența adusă, prin violență. Când un tribun, rudă de aproape cu Caius Marius, a voit să fure cinstea unui soldat, îndrăznețul a fost omorît de acela de care se legase, căci cinstitul tânăr a preferat să înfrunte o primejdie decât să înfrunte o rușine. Și acel bărbat mare la scăpat de pedeapsă, achitându-l.

(10). Dar unui întinzător de curse¹⁾ și unui tâlhar ce moarte îi s'ar putea da pe nedrept? Ce rost au escortele noastre, săbiile noastre? de sigur nu ne-ar fi permis să le avem, dacă nu re-ar fi îngăduit să ne folosim de ele. Există dar, judecătorilor, o lege nu scrisă,²⁾ ci născută, pe care nu am învățat-o, n'am primit-o dela alții, n'am citit-o, ci am răpit-o, am sorbit-o, am extras-o din însăși natura, pentru care n'am fost învățați ci făcuți, nu povățuiți ci pătrunși, așa încât, dacă vieța noastră intră în vre'o cursă, în mâinile și în armele unor tâlhari sau inimi, orice mijloc de a ne salva este cin-

1) In loc de a numi pe Clodius, Cicero îl descrie cu calitative puțin măgulitoare.

2) Legea naturală.

stit. Căci glasul legilor tace în mijlocul armelor și nici nu pretind să aștepte a fi silit să-și primească o pedeapsă nedreaptă înainte de a putea obține o pedeapsire dreaptă.

(11). Cu toate că însăși legea înțelepțește și oareși cum în chip tăcut îți dă puțința de a te apăra, fiindcă ea oprește nu să omori un om, ci de a purta arme cu scopul de a ucide un om, așa încât, — dat fiindcă nu e vorba de armă, ci de cauză, — acela care s'ar fi folosit de armă spre a se apăra, nu trece drept că ar fi avut arma spre omucidere. Drept aceia, să rămâne bine stabilit acest lucru în chestie, judecatori; căci mă îndoiesc că vă voi convinge în apărarea mea, dacă vă veți aduce aminte de aceasta, pe care nu o puteți uita, că acela care întinde curse poate fi omorât pe drept.

V. (12). Urmează faptul acela, pe care-l citează adesea dușmanii lui Milo, că lupta în care Publius Clodius a căzut mort, senatul ar fi judecat-o ca săvârșită în contra siguranței statului. De fapt senatul nu numai că a aprobat-o prin sentințele sale, ci și prin simpatiile sale. Căci de câte ori¹⁾ am discutat chestia a-

1) Omorul fusese comis la 18 Ianuarie; pledoariile fură pronunțate la 8 Aprilie. Afacerea de pe Via Appia preocupă mai bine de două luni și jumătate întreaga Romă, dar mai ales pe senatori.

ceasta în senat și încă cu ce asentiment al întregului ordin cât de sgomotos și cât de fățiș ! Căci în plin senat, sau găsit oare patru sau cel mult cinci senatori cari să nu aprobe cauza lui Milo ? O dovedesc chiar discursurile pe jumătate stinse ale acestui pârlit¹⁾ tribun al poporului, în cari el în fiecare zi, în mod pizmaș și tăcut, învinuia înrâurirea mea, zicând că senatul votează nu ceea ce simte, ci ceea ce vreau eu.

Această înrâurire a mea, dacă se poate numi așa, și nu mai degrabă o autoritate oarecare datorită marilor mele merite²⁾ pentru republică sau o oarecare trecere pe lângă oamenii de bine datorită muncii mele, numească-se și așa, cu condiție să o întrebuițăm spre mântuirea celor buni, împotriva nebuliei celor răi.

(13) Această comisiune însă, deși nu este nedreaptă, totuși senatul n'a socotit niciodată că trebuie alcătuită. Căci existau legi, existau tribunale atât pentru omor cât și pentru violență, iar moartea lui P. Clodius nu pricinuia atâta durere și jale senatului încât să se constituie o nouă instanță. Căci atunci când s'a luat sena-

1) Când zise : „acestui” întinse mâna către T. Munatius Plancus. Pârlit e ironie ce aduce aminte că în timpul incendiului curiei când cu funerariile lui Clodius, Plancus rămăsese la tribună, până când flăcările o cuprinseră și pe ea.

2) *Marilor merite* (conjurația lui C. Iulius).

tului puterea de a rosti osânda privitoare la cazul acela de desfrâu murdar ¹⁾, cine poate crede că senatul ar găsi de cuviință să alcătuiască un nou fel de judecată privitor la moartea lui? De ce, așa dar, a decretat senatul că incendiul curiei, asediul casei lui Marcus Lepidus ²⁾ și acest omor a fost făcut în contra siguranței republicei? Fiind că niciodată nu s'a făcut într'un stat liber violență între cetățeni fără ca ea să nu fie în contra siguranței statului.

(14) Căci acest fel de apărare în contra violenței nu trebuie dorită niciodată, dar e câte odată necesară: așa ziua în care T. Gracchus ³⁾ a fost omorât, s'au aceea în care a pierit Caius, sau aceea în care armele lui Saturnin au fost învinse, cu toate că s'au făcut în interesul republicei, totuși au și vătămat-o.

VI. Și așa eu însuși m'am pronunțat, atunci când s'a constatat că s'a săvârșit un omor pe via Appia ⁴⁾, că nu cel ce s'a

1) *Desfrâu murdar*. Clodius comisese în acelaș timp un sacrilegiu și un adulter.

2) M. *Lepidus*. Numit *interrex* la 20 Ianuarie Lepidus refuzase de a reuni comițiile, după cum cereau partizanii lui Clodius; furioși aceștia îl asediară în casa sa și fără sosirea partizanilor lui Milo, Lepidus nu ar fi putut scăpa dela moarte.

3) Vezi § 8.

4) *Via Appia* era un drum foarte frumos ce ducea dela Roma la Capua; se numea după numele censorului Appius Claudius Caecus, care a început-o pe la 312 a. Chr. El era rindă cu Clodius.

apărat, ci celălalt a săvârșit faptul în
 contra siguranței statului; cum însă era
 vorba de violență și cursă am rezervat
 crima justiției, iar lucrul în sine l'am veș-
 tejit. Iar dacă acel tribun al poporului ¹⁾
 ar fi îngăduit senatului să voteze cum
 simția, nu am mai avea o comisiune spe-
 cială; căci senatul voia să hotărască să
 se judece după legile vechi, dar înainte
 de ordinea stabilită. Votul s'a împărțit
 pe articole, la cererea nu știu cărui se-
 nator (pentru că nu e câtuși de puțin nevoie
 să scot la lumină netrebniciile tuturor):
 și astfel rămășița de autoritate a senatu-
 lui a fost distrusă, opoziția fiind cumpă-
 rată cu bani.

(15) Dar Cn. Pompeius prin proiectul
 său s'a pronunțat și despre fapt și despre
 judecată; căci a făcut o propunere „cu
 privire la omorul întâmplat pe via Appia,
 în care P. Clodius a fost ucis”. Și ce-a dis-
 pus? Să se facă cercetări. Apoi ce-i de
 cercetat? dacă s'a săvârșit? Se știe. De
 cine? E cunoscut. Așa dar a văzut că
 cu toată mărturisirea faptului, totuși se
 poate întreprinde apărarea de drept. Iar
 dacă nu și-ar fi dat seama că acela care-și
 mărturisește vina poate fi achitat, nici-
 odată n'ar fi dispus o nouă cercetare,

1) *Tribun*. Plancus opuse *veto*, când senatul în-
 cerca a supune pe Milo la judecata ordinară. (v.
 introducerea).

când vedea că noi mărturisim și nu v'a fi dat la judecată și această literă mântuitoare și cea tristă ¹⁾. Părerea mea este că Cn. Pompeius nu numai că s'a rostit că e un motiv grav în contra lui Milo, dar chiar a hotărît pe cine e de folos să urmăriți voi la judecată. Căci acela care n'a dat pedeapsă, ci dreptul de a se apăra celui ce mărturisise, e de părere că înainte de a cerceta împrejurările omorului n'a crezut însă-și omorul.

(16) Insuși faptul că Cn. Pompeius a făcut-o de bună voe ne va lămurî negreșit, dacă trebuie să se potrivească lui P. Clodius sau împrejurărilor.

VII. Un ilustru bărbat, apărător al senatului și pe vremurile lui aproape protector, unchiul acestui judecător al nostru, distinsul bărbat Marcus Cato ²⁾ tribunul poporului ³⁾ Marcus Drusus ⁴⁾ a fost omorît

1) *Literă mântuitoare și tristă.* Judecătorii își dădeau voturile pe tăblițe pe cari eră scris sau un A, adică *absolvo* (achit) sau un C, adică *condemno* (condamn.) Prima literă se numiă mântuitoare, a doua: tristă. Când voiau să achite, ștergeau litera C și dădeau tăblița, iar când condamnau ștergeau pe A.

2) *M. Cato.* Cato, supranumit mai târziu din Utica. Tatăl său, M. Cato, se căsătorise cu sora lui Drusus, Livia.

3) *Tribunul poporului* eră inviolabil.

4) *M. Drusus.* Tribun în 91 a. Chr., M. Livius Drusus încercase să dea senatorilor; dreptul de judecată ce eră rezervat cavalerilor; se spune că ar fi fost asasinat de către Q. Varius. Hybrida.

chiar acasă la el ; totuși poporul n'a fost întrebat cătuși de puțin asupra morții lui și senatul n'a cerut nici o anchetă specială. Știm de la părinții noștri câtă jale a fost în acest oraș, atunci când Publius Africanus ¹⁾ a suferit acea violență acasă la el, pe când se odihnea în timpul nopții ! Cine n'a gemut atunci, cine n'a ars de durere, când nu-i s'a așteptat nici măcar moartea naturală a aceluia, pe care toți îl doreau să fie nemuritor ? S'a votat oare vre'o procedură nouă pentru moartea lui Africanus ? Desigur că nu.

(17) De ce așa ? Pentru că oamenii mari se omoară nu printr'o altă crimă, decât cei obscuri. Să admitem că este o diferență între prețul vieții celor mari și acelor mici ; dar moartea pricinuită prin crimă să fie pedepsită cu aceeași osândă și cu aceleași legi. Doar nu este mai ucigaș acela care-și omoară tatăl fost consul, decât cel care-și omoară un tată de rând, sau poate moartea lui P. Clodius va fi cu atât mai groaznică, prin faptul că a fost omorât în mijlocul monumentelor străbunilor săi ; căci aceasta se zicea mereu ca și cum vestitul

1) *P. Africanus*. Scipio Africanus al doilea African. Aprobarea publică ce o dădù morții lui Tib. Gracchus, ațâțară ura poporului. Intr'o dimineață în anul 129, îl găsiră asasinat în pat, poate de soția sa Sempronia, sora Gracchilor (dacă nu de C. Gracchus însuși).

Appius Caecus) ar fi făcut drumul nu spre folosul poporului, ci ca urmașii lui să tâlhărească pe acolo nepedepsiți!

(18). Și așa, atunci când tot pe această Via Appia, Clodius a omorât pe Marcus Papirius, ²⁾ cavalier roman foarte distins, crima aceea n'a fost pedepsită: căci un nobil omorîse pe un cavalier Roman în mijlocul monumentelor alor săi; acum numele aceleiași via Appia ce de tragedii ridică! Scăldată înainte în sângele unui cetățean cinstit și unui bărbat nevinovat, numele ei eră trecut în tăcere, acum, după ce a fost mânjită cu sângele unui hoț și ucigaș, se vorbește mereu de ea. Dar pentru ce amintesc fapte mai depărtate? A fost prins în templul lui Castor, un sclav al lui P. Clodius, care fusese așezat acolo, spre a omorî pe Cn. Pompeius; a fost prins, i s'a scos pumnalul din mâini, iar el a mărturisit; după aceea, Pompei a lipsit dela tribunal, dela senat, din public; s'a adăpostit în dosul ușilor și zidurilor nu la adăpostul justiției și legilor.

(19) S'a votat oare vre-o cercetare, s'a

1) *Appius Caius*. V. nota 4 pag. 44.

2) *M. Papirius*. Tigran, fiul regelui Armeniei, fusese făcut prizonier de Pompei. Clodius voi să-l scape; însă se încinse o luptă între pretorul Flavius și el, pe via Appia, la 4 mile de Roma, Atunci cavalerul Papirius, prietenul lui Pompei, fu masacrat.

hotărît o nouă judecată? Dar dacă vre-o faptă, dacă vre-o victimă, dacă vre-o împrejurare au fost demne apoi cu siguranță toate acestea au fost hotărîtoare în acest proces. Atentatorul fusese așezat în for, ba chiar în vestibulul senatului; se pregătea moartea acestui bărbat, de a cărui viață se sprijinia soarta țării, în sfârșit în niște împrejurări¹⁾, în cari dacă el singur ar fi căzut, nu numai cetatea s'ar fi prăbușit odată cu el, dar chiar toate neamurile. Doar nu veți spune că n'a trebuit crima pedepsită pentru că nu a fost săvârșită; ca și cum legile ar pedepsi rezultatul nu intențiile oamenilor. Crima rămânând nesăvârșită a rămas mai puțin dureroasă, dar desigur trebuia mai puțin pedepsită.

(20) De câte ori eu însumi, judecătorilor, n'am scăpat de armele lui P. Clodius și din mâinele lui pline de sânge! Dacă norocul meu sau al republicei nu m'ar fi scăpat de ele, cine oare ar fi votat o lege specială pentru moartea mea?

VIII. Dar suntem nebuni, noi care îndrăznim să comparăm pe un Drusus, pe un Africanus, pe un Pompei, pe noi înșine cu P. Clodius! Acelea au putut fi

1) *Imprejurări*. Situațiunea eră în adevăr periculoasă. Roma nu putea să se bizue nici pe Cicero, care eră în exil; nici pe Cato, trimis la Cypru, nici pe Cezar, reținut în Galia de expedițiile sale.

suferite ; moartea lui P. Clodius nimeni nu o poate suferi. Se jeluește senatul, plâng cavalerii, mai toată cetatea e lovită de durere, toată cetatea e în doliu, coloniile se vaită, însăși ogoarele duc dorul unui cetățean atât de filantrop, atât de folositor, atât de blând.

(21) Nu aceasta a fost cauza, judecătorilor, desigur nu a fost aceasta cauza, pentru care Pompei a crezut că trebuie să impue o nouă judecată ; dar el bărbat înțelept, înzestrat cu o gândire superioară și cu o prevedere oareși cum divină a văzut multe : că Clodius i-a fost dușman, Milo prieten intim ; în mijlocul veseliei obștești, chiar dacă el s'a bucurat, totuși s'a temut să nu pară că cuvântul dat la împăcare la el n'are valoare. A văzut multe alte lucruri, dar mai ales aceasta, că oricât de severă a fost legea, voi totuși veți judeca cu bărbăție. De aceea a ales din clasele sociale cele mai strălucite însuși luminile și nici de cum în alegerea judecătorilor n'a lăsat la o parte, după cum spun unii, pe amicii mei : căci nici nu s'a gândit la așa ceva, el, bărbat atât de drept, și chiar de ar fi dorit-o, nu ar fi putut să izbutească odată ce alegea pe bărbații cei buni. Căci vaza de care mă bucur eu nu se mărginește la relațiile intime, cari nu pot fi prea întinse (pentru că legăturile strânse nu pot fi ca mulți în viață), dar dacă avem vre-o trecere,

o avem pentrucă interesele republicei ne-a unit cu cei buni: dintre aceștia Pompei alegând pe cei mai buni, și socotind că e de datoria sa o asemenea alegere, n'a putut să nu aleagă pe cei care țin la mine.

(22) Iar faptul că a voit ca tocmai tu Lucius Domitius¹⁾ să prezidezi acest juriu, n'a avut în vedere nimic altceva, decât dreptatea, seriozitatea, blândețea și credința ta. A trecut în lege ca președintele să fie un fost consul pentrucă eu cred că menirea fruntașilor este de a se împotrivi și înfrunța, pe deoparte ușurința mulțimei, pe de altă parte îndrăzneala ticăloșilor. Dintre toți foștii consuli te-a ales tocmai pe tine, fiindcă tu dăduși dovezi din tinerețe cât de mult desprețuiești²⁾ nebuniile cele mai mari ale poporului.

IX. (23.) De aceea, judecătorilor, ca în sfârșit să revenim la chestie și la învinuirea ce ni se aduce, odată ce nu orice mărturisire a faptului e neobișnuită, odată ce nici senatul nu s'a rostit vre-o dată altfel decât după dorința noastră și odată ce însuși acela care a propus legea, deși

1) *L. Domitius*. *L. Domitius Ahenobarbus* (consul în 54) președintele acestui proces, era un zelos aristocrat.

2) *Desprețuiești*. Questor în anul 67, Domitius se remarcase prin opoziția sa la proiectele tribunului Caius Manilius, ce voia să dea drept de vot în tribunalele urbane sclavilor liberați.

nu era nici o îndoială asupra faptului, totuși a vrut să încapă discuție asupra dreptului, și odată ce s'au ales astfel de judecători și s'a pus în fruntea acestui tribunal un astfel de om, care să conducă discuția eu dreptate și cu înțelepciune, nu mai rămâne nimic, judecătorilor, decât să cercetați care din doi a întins celuilalt curse. Ca să prindeți asta cât mai ușor din dovezi, ascultați cu băgare de seamă, în timp ce eu vă povestesc pe scurt faptul cum s'a întâmplat.

(24) P. Clodius fiind hotărît să chinuie republica în timpul preturei sale, cu tot felul de crime, și dându-și seama că alegerile au fost astfel târăgănite în anul trecut, încât nu mai putea să se bucare multe luni de pretură, ca unul care nu privea cinstea dregătoriei sale ca alții, ci voia să scape de colegul său Lucius Paulus¹⁾, cetățean de o cinste deosebită și ca unul care pretindea un an întreg pentru a sfâșia republica, a părăsit anul său și s'a amânat pentru anul următor, nu după cum se face din vre'un motiv religios, dar ca să aibă, pentru exercitarea preturei, cum spunea el însuși, adică pentru a răsturna republica, un an întreg și plin.

(25) Însă își dădea seama că pretura

1) *L. Emilius Paulus* a fost quaestor în Macedonia. Cu un an înainte de procesul lui Milo a fost numit praetor. În 50 a. Chr. a fost ales consul.

sa va fi ciuntită și slabă sub consulatul lui Milo; mai departe, vedea că Milo se va alege cu consimțământul întregului popor Roman. S'a dus la contra candidații lui, dar cu gândul să conducă el singur întreaga luptă electorală, chiar în contra voinței lor, pentru ca, după cum spunea mereu, să poarte pe umerii săi toată greutatea alegerilor. Convocă întruniri pe triburi și se interpune¹⁾. Inscris o nouă Colină²⁾ prin alegerea celor mai stricați cetățeni. Cu cât Clodius pune mai multe la cale, cu atât mai mult Milo se întăria pe fie ce zi. Când a văzut el, omul gata orișicând la orișice crimă, că un bărbat atât de curajos, atât de dușman sie-și, este consul cu siguranță și când a înțeles aceasta nu numai din vorbele, dar chiar din voturile³⁾ poporului Roman, că a fost chiar ales, a început să lucreze fățiș și să spue fără înconjur că Milo trebuie omorât.

(26) Adusese din Apenini sclavi dela țară, sălbateci, pe care îi și vedeți și

1) *Se interpunea* între candidați și alegători.

2) *Colină*, cea mai vestită prin scandalurile ei, dintre toate triburile urbane. Clodius o înțesase numai cu cetățeni stricați.

3) *Voturile*. Comițiile se adunaseră de mai multe ori; însă fiindcă majoritatea centuriilor începea să se manifeste pentru Milo, Clodius cu gladiatorii lui împrăstia mulțimea. (v. introducerea.)

cu cari pustiise pădurile statului¹⁾ și depulase Etruria. Lucrul nu erà cătuși de puțin tănuit, căci repeta mereu în public, că consulatul nu i-se poate luà lui Milo, ci numai viața. A dat a se înțelege aceasta adesea în senat, a zis-o chiar la întrunire; iar la întrebarea distinsului bărbat Marcus Favonius²⁾, în ce speranță face pe turbatul, a răspuns că în trei zile sau cel mult în patru dacă Milo va mai trăi, el va muri; vorbele acestea, Favonius le-a transmis imediat lui M. Cato, aci de față.

X. (27) În acest timp Clodius știind (și nu erà greu de știut) că Milo va trebui să fie la Lanuvium³⁾ în ziua a treisprezecea înaintea Kalendelor⁴⁾ lui Fevruarie, ca să numească un flamen⁵⁾ (pentru că erà dictatorul Lanuviului), el însuși a plecat din Roma în ajun, ca să întinză curse lui Milo în fața proprietăței lui: și așa a plecat, încât a părăsit o întrunire zgomoitoasă, în care s'a simțit lipsa turbăre lui, care s'a ținut în chiar ziua aceea⁶⁾, pe

1) Pădurile statului. Statul aveà foarte multe păduri în Etruria. Clodius aveà și el pe Via Aurelia vr'o câteva. Din această cauză se spune la § 55 *tabăra Etruscă*.

2) *M. Favonius*. Dușman înfocat al lui Clodius și partizan al lui Cato.

3) *Lanuvium* oraș în Latium.

4) *Înainte de ziua XIII. Kal. Febr.* adică la 18 Ianuarie.

5) *Flamen* erà un preot, instituit de Numa Pompiliu.

6) *Ziua aceea*, adică 18 Ianuarie.

care niciodată n'ar fi părăsit-o, dacă n'ar fi voit să-și aleagă de timpuriu locul crimei.

(28). Milo însă, dat fiindcă în ziua aceea fusese la senat până ce s'a ridicat ședința, s'a dus acasă ; și-a schimbat încălțăminte și hainele, a întârziat puțin cât timp s'a gătit soția sa¹⁾; apoi a plecat cam pe timpul când Clodius, de ar fi avut cumvâ gândul să se întoarcă la Roma, ar fi putut sosi. Ii ese în cale Clodius, liber, călare, nu în trăsură, fără bagage, fără însoțitori Greci²⁾, după cum obișnuia, fără soție³⁾, lucru pe care nu-l făcea aproape niciodată, pe când acest pretins atentator, care, vorba vine, ar fi pus la cale drumul acela în vederea omorului, umbla cu soția, în trăsură, îmbrăcat în mantia de drum, cu mare alai supărător și delicat de femei, servitoare și copii.

(29) Milo îl întâlnește pe Clodius înaintea proprietății acestuia⁴⁾ pe la ora a unsprezecea⁵⁾ sau cam așa ceva. Deodată mai mulți inși înarmați cu sulii

1) Soția sa, Fausta, fica dictatorului Faustus Sylla.

2) *Insoțitori Greci*. Romanii bogați mergeau înconjurați de poeți și muzicanți greci.

3) Soție : Fulvia, mai târziu soția lui M. Antonius, aceea ce a înțepat cu un ac limba lui Ciceron.

4) *Proprietății acestuia*. (v. notele § 27.)

5) *Ora a unsprezecea* : a unsprezecea oră dela răsăritul soarelui ; prin urmare, la această dată, cam ora 5 seara.

năvălesc din înălțime¹⁾ asupra lui Milo și cei din față omoară pe vizitiu. Pe când Milo, sărind jos din trăsură, lepădându-și mantia de drum, se apăra cu înverșunare, acei cari erau împreună cu Clodius, scoțând săbiile, o parte aleargă în dosul trăsurii ca să-l omoare pe la spate, alții crezându-l deja mort, încep să omoare din sclavii săi; dintre ei, aceia cari au fost credincioși față de stăpânul lor, și cu sânge rece, parte au fost omorâți, parte văzând că se dă lupta la trăsură și fiind împiedicați de a alerga în ajutorul stăpânului, auzind din însuși gura lui Clodius că Milo a fost omorât, și crezând într'adevăr, sclavii lui Milo (căci o voi spune pe față, nu pentru a înlătura crima, ci așa cum s'a întâmplat) au făcut fără porunca, fără știința și în absența stăpânului, ceea ce oricine ar fi voit ca sclavii săi să facă în asemenea împrejurare.

XI. (30) Acestea s'au întâmplat așa după cum vi le-am povestit, judecătorilor; atentatorul a fost zdrobit, forța a fost învinsă de forță sau mai degrabă îndrăzneala a fost înăbușită de bărbăție. Nu spun nimic despre ceea ce a câștigat republica²⁾, nimic despre ce a-ți câștigat

1) *Inălțime*. Clodius, zice Cicero, are avantajul poziției locului; deci el a preparat atacul.

2) *Ce-a câștigat republica*. Mai mulți prieteni de ai lui Cicero voră să pledeze această singură teză :

voi, nimic despre ce-a câștigat toți oamenii de bine, Milo nu s'a ales cătuși de puțin cu ceva, el care s'a născut cu această șoartă, încât să nu poată să-și scape nici măcar viața, fără ca să menținască republica. Dacă aceasta nu s'a putut face pe drept, n'am nimic de apărut; dacă dimpotrivă însăși judecata, sănătoasă a prescriș acest plan, învățaților; nevoia, barbarilor; obiceiul, neamurilor și natura însăși, fiarelor, ca să înfrângă întotdeauna ori ce violență, asupra corpului, asupra capului, asupra vieții lui, prin orice mijloc posibil, apoi atunci nu puteți judeca această faptă ca vinovată, fără ca totdeodată să nu judecați că toți cari ar cădea în mâinele hoților, sau trebuie să piară de armele lor, sau trebuie să cadă sub verdictul vostru.

(31) Dacă Milo ar fi crezut așa, cu siguranță că ar fi fost mai de dorit pentru el să-și întinză gâtul lui P. Clodius, luat nu odată la țintă și nu acum pentru întâia oară, decât să fie înjunghiat de voi, pentru motivul că nu s'ar fi lăsat să fie înjunghiat de el. Dacă dimpotrivă nimeni dintre voi nu simte așa, atunci nu mai intra la judecată dacă a fost omorât, — lucru

Omorând pe Clodius, Milo a salvat republica. Brutus, autorul unei noi pledoarii pentru Milo, se bizuia numai pe aceasta. Dar Cicero judecându-l prea periculos îl enunță numai de vre-o câteva ori, fără însă a pune temei pe el.

care a fost mărturisit, — ci dacă a fost pe drept sau pe nedrept omorât, întrebare ce s'a pus adesea în astfel de procese. Se știe sigur că a fost un atentat, și acesta e faptul pe care senatul la socotit ca fiind săvârșit în contra siguranței statului; de cine a fost el pus la cale, asta e nesigur. Și în această privință s'a votat legea celei dea doua judecăți. Așa dar senatul a blamat faptul, nu persoana; și Pompei a adus legea privitoare la chestia de drept, nu de fapt.

XII. Așa dar, ce e altceva de judecat, dacă nu care din doi a întins celuilalt curse? Desigur că nimic; dacă Milo a întins el curse lui Clodius, atunci el trebuie judecat ca să nu rămâe nepedepsit; dacă Clodius lui Milo, să fim achitați.

(32) Așa dar în ce chip se poate dovedi că Clodius a întins curse lui Milo? Ajunge să arătăm că în această fiară atât de îndrăzneță și de criminală exista un mare motiv, o mare speranță și mari foloase puse în moartea lui Milo. Așa dar vestitul principiu al lui Cassius, 1) „cu-i i-a fost de folos”, să se aplice la aceste două persoane: cu toate că cei buni nu sunt îm-

1) *Al lui Cassius*. Lucius Cassius Longinus, tribunul poporului în 137; el se făcuse vestit prin dreptatea și integritatea sa. Propuse o lege în care arată că adesea ori acela comite crima care trage foloase după urma ei.

pinși de nici un folos la crimă, cei răi însă sunt împinși la crimă adesea de un folos neînsemnat. Însă prin moartea lui Milo, Clodius câștigă, nu numai că devenia praetor sub alt consul decât el, sub care nu putea comite nici o crimă, dar chiar devenia praetor sub acei consuli, cu său fără ajutorul cărora spera că va putea să-și facă jocul nebuniilor sale născocite; ei, chiar de ar fi putut n'ar fi dorit să oprească încercările lui, după cum el însuși își dădea seama, ce mare recunoștință îi datorau, și chiar dacă ar fi voit, cu greu ar fi putut să sdrobească îndrăzneala întărită prin obișnuință a unui om atât de criminal.

(33) Dar, judecătorilor, voi singuri nu știți, voi singuri trăiți ca străini în acest oraș, găzduiți ca niște musafiri, urechile voastre sunt aiurea, și nu sunt lovite de acest sun al orașului, numai voi nu cunoașteți acele legi, ¹⁾ dacă legi trebuiesc numite și nu torțe incendiare ale orașului, molimă a republicei, pe care el voia să vi le impună vouă și să vi le întipărească cu fierul roșu? Scoate, scoate, te rog, Sextus Clodius²⁾, teancul acela cu legile voastre,

1) *Legi*. Fent u a se face popular Clodius vroia să admită pe sclavii liberați în toate triburile fără distincțiune, nu numai în patru triburi urbane în care erau dejă.

2) *S. Clodius*: sclav liberat al lui Clodius; fusese secretarul și agentul lui electoral; cel mai activ și mai devotat în toți partizanii.

pe cari se spune că le-ai furat din casă și că le-ai fi ridicat din mijlocul armelor și mulțimei de noapte, ca un adevărat Paladiu, ¹⁾ adică ca un dar strălucit pe care să-l poți da cuiva și ca o unealtă la tribunat, dacă ai fi găsit pe cineva, care să-și ia asupra-și tribunatul după ordinul tău. Și s'a uitat urât la mine cu aceleași priviri, cu care obișnuia el, atunci când amenința pe toți cu toate. Mă orbește lumina curiei incendiate.

XIII. Ce? Sex. Clodius mă crezi mâniat pe tine, când tu ai pedepsit pe cel mai înverșunat dușman al meu cu mult mai crud decât cerea umanitatea mea? Tu ai asvârlit din casă cadavrul însângerat al lui P. Clodius, în public, l'ai lăsat câinilor spre sfâșiere, fără chipurile strămoșilor, ²⁾ fără onoare, fără pompa obișnuită, fără discursuri, pe jumătate ars pe acel nefericit rug. Deși pentru aceasta ai comis o nelegiuire, totuși, pentru că ți-ai arătat cruzimea față de un dușman al meu, nu te pot lăuda, dar nici urî.

(34) Ați auzit, judecătorilor, ce mare interes a avut Clodius ca să omoare pe Milo; îndreptați-vă acum gândul la

1) *Paladiu*. Statuia lui Pallas, onorată în Troia, adusă de Enea în Italia; se păstră la Roma în templul Vestei. În 250 a. Chr. marele pontif L. Caecilius Metellus scăpă din nou Paladiul dela un incendiu.

2) E vorba de chipurile strămoșilor ce se purtau după convoiul funebru.

Milo. Ce interes avea Milo să omoare pe Clodius? ce cuvânt avea Milo, nu zice să încuviințeze, dar ca să dorească moartea lui Clodius? Dar mi se spune: — „Clodius zădărnicea aspirațiile lui Milo la consulat”. — Dar Milo, era să fie ales consul, cu toată împotrivirea lui Clodius, ba dimpotrivă ales cu atât mai mult, cu cât avea în mine un mai bun agent electoral decât în Clodius. Aveau trecere față de voi, judecătorilor, amintirea meritelor lui Milo față de mine și republică, aveau trecere rugămintele și lacrimile mele, cari eu simțeam că vă mișcă adânc atunci¹⁾; dar mult mai mare trecere avea teama primejdiilor apropiate. Căci care era cetățeanul, care să nu se gândească fără cea mai mare frică de schimbări, la pretura lui P. Clodius rămasă fără frâu? Iar voi vedeți că ea ar fi nestabilă, dacă n’ar fi consul cineva, care să îndrăznească și să fie în stare să-i pue stavilă. Intregul popor Roman, dându-și seama că acest bărbat e numai Milo, cine se mai îndoia să libereze prin votul său republica de primejdie, pe sine de teamă? Iar acum, după înlăturarea lui Clodius, Milo e silit să-și apere demnitatea sa prin mijloacele obișnuite²⁾; acea glorie unică, și

1) *Atunci*, căci acum nu mai știe dacă rugăciunile și lacrimile lui vor mai avea succes.

2) *Mijloacele obișnuite*, ce se întrebuintau de candidați la alegeri. (bătăi, scandaluri, etc.).

hărăzită numai lui, care creștea pe fiice zi prin combaterea nebuniilor lui Clodius, acum prin moartea lui s'a prăbușit. Voi ați câștigat, că nu vă mai temeți de nici un cetățean; acesta (Milo) a pierdut prilejul de a-și arăta bărbăția, baza alegerii la consulat și nesecatul izvor al gloriei sale. Și așa alegerea lui Milo la consulat, pe când trăia Clodius, nu putea fi zdruncinată; abia după moartea lui Clodius a început să fie atacată. Așa dar moartea lui Clodius nu numai că nu folosește la nimic lui Milo, ba chiar îl păgubește.

(35) „Dar a biruit ura, a făcut-o la mânie, din dușmănie, au fost răzbuțătorul insultei, pedepsitorul durerei sale.” — Cum? dacă toate acestea au fost nu zic mai mult în Clodius, ca în Milo, ci că aceste sentimente au fost nemărginite la Clodius, de loc la Milo, ce vreți mai mult? Căci de ce l'ar fi urât Milo pe Clodius, când Clodius era ogorul și arborele din care Milo își culegea gloria sa, de ce l'ar fi urât altfel decât cu ura, cu care noi toți urâm pe cei răi? El avca de ce să urască pe cel dintâi apărător al vieții mele¹⁾, apoi pe îmblânzitorul nebuniei sale, învingătorul armelor sale, la urmă chiar

1) *Apărător al vieții mele.* Cicero aduce aminte judecătorilor cât de mult a lucrat Milo la readucerea lui din surghiun.

pe acuzatorul său¹⁾: căci în puterea legilor lui Plotius²⁾, Clodius a fost acuzatul lui Milo, cât timp a trăit. Dar cu ce inimă credeți că a îndurat toate acestea tiranul acela? Câtă ură avea și într'un om nedrept cât de dreaptă chiar?

XIV. (36). Mai rămâne acum, ca însăși firea și trecutul să-l apere pe Clodius, iar pe Milo să-l pârască. „Căci niciodată Clodius n'a făcut ceva prin violență, ci numai Milo le-a făcut toate prin violență”. Cum așa? când eu, judecătorilor, spre jalea voastră³⁾ am plecat din oraș, de judecată m'am temut eu oare? nu de sclavi, nu de arme, nu de violență? Așa dar cum ar fi putut să fie drept motivul rechemării mele, dacă n'ar fi fost nedreaptă surghiunirea mea? Dacă nu mă înșel, mă dase în judecată, mă condamnase la amendă, îmi întentase proces de înaltă trădare⁴⁾, și am fost nevoit să mă tem în-

1) *Acuzatorul său*. Milo acuzase pe Clodius de violență, în urma asedierii casei sale; dar intrigile și scandalurile au înăbușit-o.

2) *Legilor lui Plotius*. Propunătorul legilor relative la violențe (De vi) promulgată în 78 a. Chr. fu tribunul poporului Marcus Plautius Silanus. Ea mai cuprindea și penalitățile lor.

3) *Jalea voastră*. Când senatorii au auzit de exilarea lui Cicero, se îmbrăcară în doliu.

4) *Inaltă trădare*. La început aceasta însemnă orice act contrariu intereselor statului; mai târziu începu să însemneze și regicidul, trădarea, tentativele de restaurare a regalității, violarea drepturilor poporului.

tr-o cauză care era rușinoasă și mă privea numai pe mine și care nu era câtuș de puțin strălucită și nici a voastră. N'am vrut ca cetățenii scăpați prin sfaturile și primejdia mea să fie expuși pentru mine armelor unor sclavi și a unor cetățeni vagabonzi și criminali.

(37) Căci am văzut, da am văzut pe însuși Quintus Hortensius¹⁾, lumina și pozoaba statului, cât p'aci omorât de o ceată de sclavi, în clipa în care voia să mă ajute; în clipa aceea distinsul bărbat și senator Caius Vibienus²⁾ fiind împreună cu el, a fost bătut așa, încât și-a dat sufletul. Deci, când s'a odihnit pumnalul acela al lui Clodius, pe care-l moștenise dela Catilina? Acest pumnal a fost ridicat și împins în casa mea; eu n'am îngăduit ca voi să fiți prada lui pentru mine; el a atentat la viața lui Pompei, tot el a scăldat cu sângele lui Papirius,³⁾ această via Appia, monumentul strămoșilor săi; tot el după un lung răstimp s'a întors din nou împotriva mea; iar deunăzi, după cum știți, m'a dat aproape gata lângă regia⁴⁾.

1) *Q. Hortensius*. Mare orator, consul în 69c; el se unise în '8 cu deputația cavalerilor cari mijloceau pe lângă senat în favoarea lui Cicero; bandele lui Clodius i-au atacat și *Q. Hortensius* însuși a fost rănit.

2) *C. Vibienus*, mort în lupta cu sclavii lui Clodius când cu incendiul curiei.

3) *Papirus*, V. § 18.

4) *Regia*, locuința marei pontif. Vechiu.

(38) Dar ce asemănător găsim la Milo? a cărui întreagă violență a fost întotdeauna aceasta, ca P. Clodius să nu poată călca în picioare cetatea, fiindcă nu putea fi târât la judecată.

Dacă ar fi vrut să-l omoare, câte ocazii, de câte ori și cât de strălucite au fost¹⁾! Oare n'a putut să se răzbune cu tot dreptul atunci când își apăra²⁾ casa și penanții săi, împotriva atacului lui Clodius? n'a putut să-l omoare când a fost rănit colegul său, distinsul și viteazul bărbat Publius Sextius³⁾? n'a putut să-l omoare atunci când a fost gonit distinsul bărbat Quintus Fabricius⁴⁾ fiindcă propunea o lege cu privire la întoarcerea mea, făcându-se în for un crud măcel? nu l'a putut ucide cu prilejul asediului casei prea dreptului și viteazului pretor Lucius Caecilius⁵⁾? n'a putut să-l omoare în aceea zi,

palat regal al lui Numa Pompiliu.

1) *Au fost.* O nouă dezvoltare: Milo ar fi putut de mai multe ori omori pe Clodius fără pericol; pentru ce a așteptat o ocazie așa de tardivă și puțin favorabilă?

2) *Apăra.* Pe la sfârșitul anului 57. Clodius atacase casa lui Milo; câțiva gladiatori periră în această expediție.

3) *P. Sextius* tribunul poporului în 57. El căzu străpuns de douăzeci de pumnale, când se discuta chestia rechemării lui Cicero.

4) *Q. Fabricius* tribun al poporului, căzu mort sub loviturile Clodienilor, fiindcă aproba aducerea lui Cicero.

5) *L. Caecilius Rufus* a fost pretor în 57. El fu

când votându-se legea cu privire la mine, în clipa în care mulțimea alergase la Roma din toată Italia, pe care o chemase scăparea mea, ar fi recunoscut cu bucurie gloria acelui fapt, chiar dacă Milo ar fi săvârșit omorul, toată cetatea și-ar fi însușit pentru sine această glorie?

XV. (39) Și încă ce ocazie minunată! Eră consul Publius Lentulus¹⁾, bărbat strălucit și dușmanul lui Clodius, pedepsitorul crimelor lui, scutul senatului, apărătorul voinții voastre, expresia voinței populare, cel care mi-a înapoiat viața publică; șapte pretori²⁾, opt tribuni³⁾ erau dușmanii lui, apărători ai mei; Cn. Pompeius urzitorul și cel dintâi care a pus la cale întoarcerea mea⁴⁾, eră dușmanul lui; discursul său foarte măreț și frumos cu privire la întoarcerea mea l'a urmat întreg senatul, el a înflăcărat poporul Roman adunat, atunci când a dat la Capua⁵⁾

atacat de o bandă în timpul jocurilor lui Apolon și urmărit până în casa sa.

1) *P. Lentulus* a fost consul în 57. Prieten bun cu Cicero.

2) *Șapte pretori*. Din opt câți erau în 57 numai Appius Claudius Pulcher eră contra rechemării lui Cicero.

3) Opt tribuni din zece erau pentru rechemare; numai Q. Numerius Rufus și Atilius Seranus erau contra.

4) *Urzitorul și cel...* După un ordin a lui Pompei se socoteau drept dușmani ai patriei acei ce erau, contra readucerii lui Cicero.

5) *Capua decretul*. În 57 Pompei eră *duumvir* la Capua cu L. Piso. Aci el dădă un decret în favoarea rechemării lui Cicero.

decretul prin care a dat semnalul, pe care întreaga Italie îl dorea și pe care-l pretindea și cerea ca chezășie, încât a alergat la Roma spre a mă readuce ; de dorul meu ardeà atunci toată ura cetățenilor împotriva lui Clodius, iar dragostea lor pentru mine, dacă cineva l'ar fi omorât atunci, nu numai că rămânea nepedepsit, dar chiar era să fie și răsplătit.

(40) Atunci Milo s'a stăpânit și de două ¹⁾ ori a chemat pe P. Clodius la judecată, niciodată nu la provocat la violență. Dar cum? după ce Milo a intrat în viața privată, P. Clodius îl învinui în fața poporului, în clipa în care s'a făcut năvală ²⁾ în contra lui Cn. Pompeius, care tocmai vorbea pentru Milo, ce prilej n'a fost atunci și nu numai prilej, dar și motiv de a suprima pe Clodius ! mai deunăzi chiar, când Marcus Antonius ³⁾, tânăr atât de distins, trezise în pieptul tuturor oamenilor de bine cea mai mare speranță de mântuire, luându-și asupra-și, cu bărbăție, o

1) *De două*. 1. După lupta din 25 Ianuarie 57, în plin for; 2. după chemarea lui Cicero, în urma violențelor Clodiane, asupra lui și a lucrătorilor casei lui Cicero.

2) *Năvală*. Partizanii lui Clodius nu lăsară pe Pompei să-și isprăvească discursul. Se încinse o luptă din care eșiră victorioși Pompeenii.

3) *M. Antonius*, viitorul triumvir, care în 53 candida la questură ; într'un scandal, el urmări pe Clodius cu sabia în mână ; dar la proces el eră adversarul lui Milo.

grea sarcină în folosul republicei, și ținea prinsă fiara aceea care fugea de lațurile dreptății, ce prilej și ce moment n'a fost atunci, o zei nemuritori ! când Clodius fugind s'a ascuns sub acea scară întune-coasă, ce greu i-ar fi fost lui Milo să stâr-pească acea molimă fără nici o supărare pentru el și ce mare glorie pentru M. Antonius !

(41) Cum ? de câte ori n'a avut puțința să-l omoare la alegerile din câmpul lui Marte ! atunci când Clodius a năvălit a-supra barierelor, când a pus la cale să se scoată săbiile și să se arunce cu pietre, apoi deodată, îngrozit de privirile lui Milo, a fugit la Tibru, iar voi și toți oamenii de bine vă rugați zeilor spre a ajuta lui Milo să se folosească de vitejia sa !

XVI. Așa dar când n'a vrut să-l omoare spre bucuria tuturor, să fi vrut oare să-l omoare spre mulțumirea câtorva ; n'a îndrăznit să-l omoare într'o împrejurare prielnică, într'un loc potrivit, fără teamă de pedeapsă, să-l fi omorât oare fără șovăire, într'o împrejurare nefavorabilă, într'un loc nepotrivit, pe nedrept și cu primejdia vieții sale ?

(42) Mai ales, judecătorilor, când se apropiase lupta pentru cea mai mare demnitate¹⁾ și ziua alegerilor, în care timp (căci știu bine cu câtă frică e însoțită lupta elec-

1) Cea mai mare demnitate : Consulatul.

torală și de câtă grije e însoțită dorința de a ajunge la consulat) ne temem de ori și ce, nu numai de faptele care pot fi veștejite pe față, dar chiar de acelea cari pot fi gândite pe ascuns și ne îngrozim de orice născocire, de ori ce minciună, ori cât de ușoară, și fiind îngrijați că-utăm să citim pe față și în ochii tuturor. Căci nimic nu este atât de moale, atât de gingaș, nimic nu se poate schimba atât de ușor, ca sentimentele de simpatie sau bunăvoința concetățenilor față de noi, cari nu numai că se revoltă împotriva nevredniciei candidaților, dar deseori sunt supărați chiar de faptele drepte.

(43) Dar Milo gândindu-se la această zi a alegerilor mult așteptată și dorită, ar fi venit el oare la sfintele auspicii ale centuriilor cu mâinile însângerate și purtând pe față mărturisirea crimei? Cât de necrezut la unul ca el și cât de puțin îndoelnic pentru Clodius, care socotia că va domni prin omorârea lui Milo! Cum? e hotărâtor; dar cine nu știe, judecătorilor, că cea mai mare ispită la îndrăzneală este speranța de nepedepsirea păcatului? În care din doi a fost această speranță? În Milo, care chiar acum e sub acuzația unui fapt, care în orice caz este sau strălucit sau necesar? Sau mai de grabă în Clodius, care disprețuise până într'atât judecata și pedeapsa încât nimic nu-l mai desfăta ce eră dela natură sau lege?

(44) Dar de ce umblu cu dovezi? De ce mai discut? Fac apel la tine Quintus Petilius¹⁾, distins și viteaz bărbat; te iau pe tine de martor M. Cato, pe care o soartă oareșcum divină mi-la dat ca judecător. Voi ați auzit din gura lui M. Favonius²⁾ că Clodius îi spusese, și ați auzit-o pe când trăia încă Clodius³⁾, că în trei zile Milo va pieri: a treia zi s'a întâmplat faptul, după cum spusese. Când Clodius nu a stat la îndoială să-și dea gândul pe față, puteți sta voi la îndoială asupra faptului?

XVII. (45) Dar cum de nu s'a înșelat în privința zilei? Adineauri am spus: nu eră nimic mai ușor decât a ști că era hotărâtă jertfa de dictatorul Lanuviului. A văzut că Milo e silit să plece la Lanuviu chiar în acea zi, în care a plecat și astfel a luat-o înainte. Dar în ce zi? În ziua în care, după cum am spus mai înainte, a avut loc acea întrunire de nebuni convocată de chiar tribunul său mercenar, care întrunire și cari strigăte niciodată nu le-ar fi părăsit, dacă nu s'ar fi grăbit la fapta la care se gândia. Deci Clodius n'a avut nici un motiv să plece, ba dimpotrivă a avut motiv să rămâe; Milo n'avea

1) *C. Petilius*, unul din judecători.

2) *M. Favonius*. V. § 26.

3) *Pe când trăia Clodius*: dacă Favonius ar fi miștit, Clodius ar fi protestat.

putință să rămâe și nu numai că a avut motiv să plece, dar chiar nevoie. Dar oare după cum Clodius știa că Milo va fi pe drum în ziua aceea, Milo nu a putut bănuși așa ceva despre Clodius?

(46) Mai întâi mă întreb cum putea ști¹⁾, întrebare pe care voi nu o puteți pune cu privire la Clodius²⁾: Chiar dacă n'ar fi întreat pe nimeni altul decât pe Titus Patina, prietenul său intim, și tot putea ști că Milo ca dictator al Lanuviului trebuia în chiar ziua aceea să instaleze un flamin; dar mai erau mulți alții de la cari putea afla cu ușurință. Pe cine și de unde Milo era să întrebe de întoarcerea lui Clodius? Fie că a întreat (vedeți ce concesie vă fac), fie chiar după cum spune, prietenul meu Quintus Arrius³⁾, că a corupt chiar un sclav. Cetiți mărturiile martorilor voștri Caius Causinius Schola⁴⁾ Interamnul, intimul și chiar tovarășul lui Clodius, după a cărui mărturie Clodius trebuia să fie la aceeași oră la Interam

1) *Cum putea ști*: că Milo va pleca la Lanuvium.

2) *Cu privire la Clodius*: cu privire la întoarcerea lui Clodius.

3) Q. Arrius, un prieten al lui Cicero puțin cunoscut.

4) C. Causinius Schola. Când a fost acuzat de profanarea altarelor Bunei Zeițe, Clodius a produs mărturia lui C. C. Schola că a fost la Interam.

și la Roma¹⁾, și că Clodius ar fi rămas în acea zi la Alban²⁾, dar i s'a anunțat pe neașteptate că un architect al său Cyrus³⁾ ar fi murit, de aceia a hotărât să se întoarcă imediat la Roma. Acelaș lucru a spus Caius Clodius tovarășul lui P. Clodius.

XVIII. (47) Vedeți, judecătorilor, ce lucruri mari rezultă din aceste mărturii. Mai întâi cu siguranță Milo e scutit de acuzarea, că a plecat și a eșit în calea lui Clodius spre ai întinde curse, ca unul care n'avea de gând să-l întâlnească ; Apoi (căci nu văd de ce n'aș vorbi și în apărarea mea) știți, judecătorilor, că sunt oameni cari au spus⁴⁾ atunci când au cerut această judecată : „Că Milo cu propria lui mână a săvârșit omorul, dar după sfatul unuia mai mare“. Fără îndoială că pe mine mă zugrăveau acești oameni perduți și decăzuți, ca pe un hoț și asasin. Cei cari tăgăduesc că Clodius eră să se întoarcă în acea zi la Roma, dacă n'ar fi auzit de moartea lui Cyrus, sunt doborâți prin propriile lor

1) *La Roma* : Cicero afirmase că a vorbit la Roma cu Clodius cu trei ore înaintea omorului.

2) *Alban*. Domeniu situat la sud de Roma, lângă munții Albani.

3) *Cyrus*, architect grec, cu oarecare reputație, care a lucrat și pentru Cicero și pentru Clodius.

4) *Cari au spus...* Tribunii Q. Pompeius Rufus și C. Sallustius lăsase să se înțeleagă că Milo a omorât pe Clodius după sfatul lui Cicero.

mărturii ; răsufli, am scăpat ; de acum nu mă mai tem, că m'am gândit la un lucru, pe care nu-l puteam nici măcar bănuî.

(48) Acum să urmăresc restul ; căci mi-se aruncă această învinuire : „Aşa dar Clodius nici nu s'a gândit măcar la atentat, de oare ce avea de gând să rămâe la Alban“—Da, dacă n'ar fi eşit din vila lui pentru omor. Căci văd că acela, care se pretinde că i-a anunţat moartea lui Cyrus, nu aceasta i-a anunţat, ci apropierea lui Milo. Dar de ce să-i anunţe moartea lui Cyrus, când Clodius plecând din Roma îl lăsase dându-şi sufletul ? Am fost, am semnat împreună cu Clodius testamentul lui Cyrus ; testamentul prin care nelăsase, pe mine şi pe Clodius, moştenitori. Când Clodius l'a părăsit la ora a treia¹⁾ în ajun, dându-şi sufletul, abia a doua zi, la ora a zecea²⁾ să-i fi sosit oare vestea de moartea aceluia ?

XIX. (49) Fie că s'a întâmplat şi aşa ; care este cauza pentru care s'a grăbit spre Roma, care e cauza pentru care s'a avântat în noapte ? Ce motiva graba lui, faptul că era moştenitor ? Mai întâi de toate acesta nu era cătuşi de puţin un motiv ca să se grăbească, apoi, de ar fi fost, ce ar fi putut câştiga în noaptea aceea şi ce ar fi putut pierde de ar fi venit a doua zi la Roma ? Dar precum pentru Clodius

1) *Ora a treia*, cam pe la 10 dimineaţa.

2) *Ora a zecea*, cam pe la 5 seara.

acea sosire în timpul nopții, eră mai de grabă de înlăturat decât de dorit, tot așa pentru Milo, ca unul care era atentator, dacă știa că sosește în timpul nopții la Roma trebuia să se ascundă și să aștepte noaptea.

(50) Nimeni n'ar fi crezut, dacă ar fi tăgăduit, el, pe care toți după mărturisire voiau să-l scape. Ar fi sprijinit mai întâi de toate crima, chiar acel loc însuși, tăinuitor de tâlhari; apoi tăcerea mută nu l'ar fi indicat, nici noaptea oarbă nu l'ar fi trădat pe Milo; ar fi căzut la bănuială acei mulți maltratați, furați, cu averile confiscate, mulți chiar temându-se de acestea, în sfârșit întreaga Etrurie ¹⁾ ar fi fost citată ca vinovată.

(51) Dar în ziua aceia reîntorcându-se dela Aricia ²⁾, Clodius s'a retras cu siguranță la el acasă în Alban. Presupunând că Milo știa cum că el a fost la Aricia, totuși trebuia să bănuiască, că chiar dacă ar fi vrut să se întoarcă la Roma, tot trebuia să se abată pe la vila sa ce-i eră în drum. Pentru ce nu i-a luat înainte, ca să nu apuce să se ascundă în vilă și de ce nu s'a ascuns în acel loc pe unde Clodius trebuia să treacă noaptea?

1) *Intreaga Etrurie*. Aluzie la numeroasele nedreptăți ce Clodius făcuse locuitorilor din Etruria.

2) *Aricia*: la 23 kilometri S. V. de Roma, nu departe de proprietatea lui Clodius.

(52) Judecătorilor, văd că toate până acum se potrivesc : Milo avea chiar interes să trăiască Clodius, acestuia din potrivă, îi era foarte de dorit peirea lui Milo, în scopul pe care-l urmărea ; ura lui Clodius împotriva acestuia era foarte aprigă, câtuși de puțin nu-l ura Milo pe Clodius ; veșnic eră obiceiul lui Clodius de a întrebuița violența, Milo n'o întrebuița decât pentru a o respinge ; moartea lui Milo a fost proclamată și a fost prezisă fățis de Clodius, niodată nu s'a auzit așa ceva din gura lui Milo ; ziua plecării acestuia era cunoscută lui Clodius, întoarcerea lui Clodius eră necunoscută lui Milo ; drumul acestuia era necesar, al lui Clodius era fără rost ; acesta anunțase Romei întregi că va pleca în ziua aceia, Clodius a tăinuit întoarcerea sa ; acesta n'a schimbat nimic din ceia ce a făcut, acela a născocit un motiv pentru ași schimba gândul ; Milo, dacă ar fi voit să-i întinză curse, trebuia să-l aștepte noaptea lângă Roma, intrarea în oraș noaptea ar fi trebuit să neliniștească pe Clodius, chiar dacă nu s'ar fi temut de Milo.

XX. (53) Să vedem acum, ceace e hotărâtor, locul ciocnirii, cărora din doi le-a fost mai favorabil pentru curse. A-supra acestui lucru însă, judecătorilor, trebuie chibzuit și gândit mai mult. S'au ciocnit în fața proprietăței lui Clodius,

În care proprietate, mulțumită acelor ne-bunești subterane, se puteau ascunde o mie de oameni voinici; dint'un loc mai înalt și mai ridicat, ocupat de adversar, să fi socotit oare Milo că va eși învingător și pentru acest lucru să fi ales el de preferință acest câmp de luptă? Oare nu cumva mai de grabă a fost așteptat în locul acela, decâtre unul care, bizuit pe însăși poziția locului, se gândise să-l atace? Faptele vorbesc dela sine, judecătorilor, faptele cari totdeauna sunt hotărâtoare.

(54) Dacă acestea nu le a-ți fi auzit, judecătorilor, ci le-a-ți vedea pictate și totuși s'ar vedea care din ei doi a fost atentatorul, care din ei doi nu s'a gândit la nimic rău; pe când unul călătoria în trăsură, înfășurat în mantia de drum, alături de el stătea soția (care din aceste împrejurări e mai mare piedică, îmbrăcămintea, trăsura sau însoțitoarea? Căci ce se poate închipui mai puțin gata de luptă, când el era învelit în mantia de drum, împedicat în trăsură și ca și încătușat de soția sa?) Priviți acum spre Clodius, eșind el întâi din vilă, pe neașteptate (de ce?), seara (ce nevoie avea?), târziu (cum se potrivește, mai ales la această oră?). — „Voia să tragă la vila lui Pompei”. — Ca să vadă pe Pompei? Știa că e la Alsiu¹⁾

1) *Alsiu*, oraș în Etruria nu departe de marea Tyreniană.

Ca să vadă vila? Dar de o mie de ori fusese acolo. Deci ce era la mijloc? Voia să întârzieze, să târăgăneze; până ce n'a sosit Milo, n'a voit să părăsească locul.

XXI. (55) Acum comparați felul de a călători al acestui tâlhar liber de orice piedică, cu piedicile lui Milo. Totdeauna Clodius plecă cu soția, de astădată fără ea; nu călătoriă decât în trăsură, acum era călare; întovărășit de niște grecușori, ori unde mergea, chiar și în tabăra etruscă, acum nu avea nici una din aceste fleacuri. Milo, care niciodată nu obișnuia, acum din întâmplare luase pe copiii cântăreți ai soției sale și un stol de servitoare. Clodius care în totdeauna lua cu sine un cârd de muieri, de băieți stricați și de curtezane, de astă dată nu luase decât bărbați aleși unul și unul¹⁾ cum se zice. Așa dar de ce a fost învins? Pentrucă nu totdeauna hoțul omoară pe călător, ci câteodată și călătorul omoară pe hoț; pentrucă, deși Clodius năvălise pregătit asupra unui nepregătit, totuși eră ca o femeie față de un bărbat.

(56) Iar pe de altă parte, Milo nu eră niciodată nepregătit față de Clodius, încât

1) *Aleși unul și unul.* Alegerea se făcea astfel: Fiecare luptător alegea un alt luptător, în vitejia căruia avea mai multă încredere; acesta alegea la rândul său alții, și astfel se ajungea la o trupă de soldați de elită.

să nu fie destul de pregătit. Totdeauna el se gândia, cât de mult interes avea P. Clodius ca să-l omoare, cât de mult îl ură și cât de îndrăzneț era. Drept aceea vieța lui, care fusese pusă la prețuri foarte mari și pe care o știu aproape de mezat, nicio dată nu o expunea la primejdie fără apărare, fără scut, fără pază. Unde mai pui întâmplările, unde mai pui rezultatele nesigure ale luptelor și norocul războaielor, care zâmbește când unuia când altuia, care răpune pe luptătorul, care apucase să jefuiască și care deja tresăltase, și-l lovește prin mâna celui căzut; unde mai pui nepriceperea unui comandant bine mâncat, bine băut, care moțae, care, atunci când a lăsat pe dușman la spate tăiat în două, nu s'a gândit câtuși de puțin la tovarășii săi mai îndepărtați, în mijlocul cărora căzând, cum erau ei la mânie și deznădăjduiți de vieța stăpânului, a încăput în cursă și și-a primit pedeapsa pe care i-au dat-o niște sclavi credincioși în schimbul vieții stăpânului lor.

(57) Așa dar de ce i-a desrobit? Adică se temeă ca nu cumva să fie denunțat, să nu fie în stare să sufere până la sfârșit durerea și să nu fie constrânși de torturi a mărturisi că P. Clodius a fost omorât de sclavii lui Milo pe via Appia. Ce nevoe este de călău? Ce vrei să știi? dacă a omorât? — A omorât. — Pe drept sau pe nedrept? Asta nu-l privește pe călău.

Căci la tortură e chestie de fapt, chestia de drept e la judecată.

XXII. Așa dar să discutăm aci asupra chestiei, care se pune în acest proces; ceeace voi a-ți crede că veți afla prin torturi, aceasta o mărturisim. Dar cu privire la motivul pentru care i-a liberat, dacă vrei să știi aceasta, de cât dacă i-a răsplătit numai cu această mică răsplată, atunci nu știi să critici fapta dușmanului.

(58) Acest M. Cato, care e de față, el care le spune toate fără șovăire și pe șleau, a spus într'o adunare zgomotoasă, care totuș a fost potolită de autoritatea lui, că sclavii au fost vrednici nu numai de libertate, dar chiar de cele mai mari premii, ca unii cari apăraseră vieța stăpânului lor. Ce răsplată este destul de mare, pentru niște sclavi, atât de buni, atât de binevoitori, atât de credincioși, mulțumită căruia trăiește? Și nu e atât de important acest fapt, decât celălalt, că mulțumită lor n'a săturat cu sângele și rănilor sale, gândul, ochii și privirile celui mai crud dușman al său. Dacă nu i-ar fi liberat ar fi trebuit să fie supuși la tortură, mântuitorii stăpânului, răzbunătorii crimei și apărătorii împotriva omorului. Inșă Milo n'are nici un motiv pentru care să-i pară mai puțin rău în nenorocirile de față, chiar de ar fi să i se întâmple ceva, decât că s'a dat sclavilor răsplata meritată.

(59) Dar pe Milo îl doboară interogato-

riul care a fost pus acum în atriumul Libertății¹⁾. — Căror sclavi? „Mai întrebi? Sclavilor lui P. Clodius.“²⁾ Cine i-a întrebat? „Appius.“ Cine i-a adus? „Appius.“ De unde? „Dela Appia.“ O zei! se poate proceda cu mai multă strășnicie? După nici o lege nu se admite interogatoriul sclavilor contra stăpânului, (decât în caz de sacrilegiu³⁾ cum a fost la Clodius. Deci Clodius s'a apropiat de astă dată mai mult de zei, decât atunci când pătrunsese la ei⁴⁾, de oarece la moartea lui se procedează întocmai ca la o violare a cultului); dar totuși străbunii noștri n'au vrut să se cerceteze în contra stăpânului, nu ca și cum nu s'ar putea descoperi adevărul, dar pentru că li se părea că lucrul e nedemn și mai trist pentru stăpân decât însăși moartea; atunci când sclavul e întrebat împotriva acuzatului, e posibil a se găsi adevărul?

(60) Bunăoară să vedem cum și ce fel eră interogatoriul? — „I-a vino încoa tu Rufius“, „bagă de seamă să nu minți.

1) *Atriumul Libertății*. Intr'o clădire, situată pe Aventin, cenзорii își împlineau datoriile lor.

2) *Lui P. Clodius*. Sclavii lui Clodius, după moartea acestuia, deveniră proprietatea lui Appius.

3) Aduce aminte judecătorilor afacerea cu misterele Bunei Zeițe.

4) *La ei*. Clodius, deghizat în femeie, intrase până în sanctuarul ce conține chipul Bunei Zeițe. V. introd.

Nu e așa că Clodius a întins curse lui Milo? — „A întins.“ — Vei fi negreșit răstignit. — „Ba n'a întins nici una.“ — Atunci poți spera libertatea. Se poate ceva mai convingător decât acest interogator? Cu toate că au fost târați împreună la interogatoriu, totuși sunt separați de ceilalți și aruncați în temniță, ca nimeni să nu poată vorbi cu ei. Aceștia după ce au fost închiși o sută de zile în casa acuzatorului, au fost aduși tot de el în fața justiției. Se poate închipui ceva mai nepărtinitor decât acest interogatoriu?

XXIII (61) Acum dacă nu sunteți încă luminați, când însăși faptul strălucește cu dovezi și indicii atât de clare, aduceți-vă aminte că Milo s'a întors la Roma cu gândul curat și nepătat, ne mânjit de nici o crimă, fără nici o teamă, nechinuit de nici o remușcare; aduceți-vă iar aminte în numele zeilor, ce repede s'a întors la Roma, cum a intrat în for pe când ardea curia, cât de mare i-a fost mărinimia, cum i-a fost fața, cum i-a fost curajul. Și nu s'a dat numai pe mâna poporului, dar și a senatului, și nu numai pe a senatului, dar chiar și armelor și pazelor publice și nu numai lor, dar și puterei cuiva, căruia senatul îi încredințase întreaga republică, întregul tineret al Italiei, toată oastea poporului Roman; căruia desigur niciodată nu i-s'ar fi predat, de nu ar fi avut deplină încredere în dreptatea cau-

zei sale, mai ales că e unul care aude toate, care se teme de toate, care bănuiește multe, necrezând pe nici una. Mare este puterea conștiinței, judecătorilor, și mare în amândouă privințele, așa că cine n'a greșit nimic nu se teme de nimic, și pe de altă parte cine a păcătuit își închipue că totdeauna pedeapsa îi stă înaintea ochilor.

(62) Și nu fără motiv bine hotărît senatul a aprobat întotdeauna cauza lui Milo. Căci acești bărbați atât de înțelepți își dădeau seama de rațiunea faptului, prezența de spirit și statornicia în apărare. Oare a-ți uitat, judecătorilor, că la vestea morții lui Clodius părerile și cuvintele nu numai ale dușmanilor lui Milo, dar chiar ale unor neștiutori¹⁾? Ei spuneau că nu se va întoarce la Roma.

(63) Căci chiar dacă și-ar fi omorât dușmanul la mânie și într'o clipă de zăpăceală, aprins de ură, își închipuiau ei că Milo prețuia așa de mult moartea lui P. Clodius, încât se va lipsi de bună voe de patrie, după ce și-ar fi potolit ura sa cu sângele dușmanului său; spuneau că chiar dacă ar fi vrut să scape patria prin moartea aceluia, viteazul bărbat nu va sta la îndoială de a se plecà în fața legilor, după ce adusese mântuire poporului Roman

1) *Neștiutori*, oameni cari nu sunt în curent cu toate chestiile și cari își dau părerea fără a cunoaște pe Milo și împrejurările omorului.

cu propria-i primejdie, că va luà cu sine gloria sa eternă, iar vouă v'ar lăsa să vă bucurați, toate aceste frumuseți pe care el le-a scăpat. Mulți chiar pomeniau de Catilina și vorbeau de grozăviile de pe vremea lui : „Va eși, va ocupà o poziție întărită, va face războiu patriei“. O nenorociților cetățeni cari ați meritat bine de la republică, căci față de voi oamenii nu numai că uită faptele voastre cele mai frumoase, dar bănuiesc chiar pe cele mai urite !

(64) Așa dar au fost false zvonurile acelea, pe când ele ar fi fost cu siguranță întemeiate, dacă Milo ar fi comis vre-o faptă a cărei apărare nu s'ar fi putut susține pe drept.

XXIV. Dar ce? Invinuirile cari ni s'au adus pe urmă, ar fi doborât chiar pe oricine, care ar fi avut pe conștiință păcate mai mici, cum le-ar fi răbdat, o zei nemuritori ! Le-a răbdat ! ba ceva mai mult cum le-au socotit drept nimic, lucru pe care nici un vinovat, oricât de curajos, nu l'ar fi putut înfruntă ; și nici un nevinovat, dacă n'ar fi fost un bărbat atât de viteaz nu l'ar fi putut nesocoti ! Se spunea că s'ar putea găsi o mulțime de scuturi, de săbii, de frâne și de pili chiar ; ziceau că nu e mahala, nu e cartier, nu e ulicioară în tot orașul în care Milo să nu fi închiriat vre-o casă ; ziceau că s'au transportat pe Tibru armele în vila Ocridi-

cula, ¹⁾ spuneau că palatul său de pe clivul Capitolin era înțesat de scuturi, că toate încăperile erau pline cu proiectile pentru a incendia orașul ; aceste zvonuri nu numai că au fost răspândite dar chiar crezute și nu au fost respinse până ce nu s'a cercetat.

(65) Ce e drept am lăudat și eu străduința de necrezut a lui Cn. Pompeius, dar voi spune ce gândesc, judecătorilor. Prea multe sunt siliți să auză acei cărora li-sa încredințat întreaga republică. A trebuit să se ia chiar interogatorul nu știu cărui popă ²⁾ Licinius dela Circus Maximus ³⁾, care a spus că sclavii lui Milo i-au mărturisit lui că au fost îmbătați și că s'au jurat să omoare pe Cn. Pompeius ; și că apoi a fost lovit cu sabia de unul din ei ca să nu-i denunțe. Faptul s'a adus la cunoștința lui Pompei în grădină ; sunt chemat printre cei dintâi ; după sfatul prietenilor, Pompei, aduce chestia în senat. N'am putut să nu fiu cuprins de teamă în fața acestei bănueli, care privea pe apărătorul meu și al patriei ; dar totuși mă miră că se dă crezământ popei, că se ascultă mărturia unor sclavi,

1) *Ocracula*. *Ocriculum* oraș în Ombria, situat pe malul Tibrului, pe *Via Flaminia*.

2) *Popă* era un om ce înjunghia vita ce trebuia să se jertfească ; el avea adeseaori și câte o cârciumă.

3) *Dela Circus Maximus* : Din cartierul Marelui Circ (dintre Palatin și Aventin), cel mai vestit prin scandalurile lui.

că se admite ca dovadă a unei lovituri de gladiator, rana ce o avea la șold și care părea asemenea unei înțepături de ac.

(66) Dar după cum înțeleg Pompei prevede mai mult decât se temea și nu numai de acelea ce erau de temut, dar chiar de toate, ca voi să nu vă temeți de ceva. Se spunea că s'a dat noaptea asalt casei prea înaltului și distinsului bărbat Caius Caesar¹⁾ timp de mai multe ore. Nimeni nu auzise, nimeni nu simțise ceva, deși locul era atât de umblat. Nu puteam bănui ca fricos pe Cn. Pompeius, bărbat atât de viteaz; nici zelul pus în folosul republicei nu-l puteam crede prea mare.

Mai deunăzi senatul fiind în mare număr adunat pe Capitoliu, s'a găsit un senator care să-l acuze pe Milo că e cu pumnalul la el. S'a desbrăcat în mijlocul templului atât de sfânt, dat fiindcă viața unui asemenea bărbat și cetățean nu inspiră credință, astfel încât el tăcând, să vorbească însuși lucrurile.

XXV. (67) S'a dovedit că toate sunt false și născocite cu intenții frauduloase, și totuși dacă chiar acum ne temem de soarta lui Milo, nu ne mai temem de pricina acestui asasinat al lui Clodius, ci de bănuelile tale Cn. Pompeius (căci

1) C. Caesar, mare pontifice, locuia în regia situată în for. Clodienii răspândiseră șovnul că Milo i-ar fi atacat casa.

de acum îți spun pe nume, și cu acea voce ca să mă poți auzi) da, de bănuelile tale ne e groază. Dacă te temi de Milo, dacă crezi că el se gândește acum la vre-o crimă împotriva vieții tale, sau că a urzit vre-odată ceva împotriva ta, dacă recrutările¹⁾ din Italia, după cum spun unii din recrutorii tăi, dacă aceste arme, dacă cohortele de pe Capitoliu, dacă străjile, dacă veghile, dacă tineretul ales, care păzește persoana și casa ta, a fost înarmat în contra lui Milo și dacă toate acestea s'au instituit, s'au pregătit, s'au pus la cale numai împotriva lui, atunci în omul acesta e o mare forță, un curaj ne mai pomenit și puteri cari nu sunt numai ale unui singur bărbat, de oarece împotriva lui s'a numit cel mai mare general și s'a înarmat întreaga republică.

(68) Dar cine nu-și dă seama că ție ți s'a încredințat toate părțile bolnave și subrede ale republicei, pentruca tu să le însănătoșezi și apoi să le întărești cu armele tale? Iar dacă i s'ar fi dat lui Milo prilejul, cu siguranță că ți-ar fi dovedit că niciodată o persoană n'a fost mai scumpă altei persoane decât tu lui; că pentru demnitatea ta n'a fugit niciodată din fața vre'unui pericol; că s'a luptat

1) *Recrutările*. Pompei ordonase recrutările în Italia. Ele se făceau la domiciliul fiecăruia de către agenții recrutori.

pentru gloria ta foarte adeseaori cu acea
ciumă murdară ; că tribunatul lui a fost
condus de sfaturile tale pentru mântuirea
mea, care ți-a fost atât de scumpă ; că
mai târziu ai fost apărat cu primejdia
capului său în lupta pentru pretură ; că
el ar fi nădăjduit întotdeauna să aibă doi
mari prieteni : pe tine în urma bineface-
rilor tale, pe mine în urma binefacerilor
sale. Dacă n'ar fi în stare să-ți dovedească
acestea, dacă bănuiala ar fi pătruns atât
de adânc în tine, încât n'ar putea fi smulșă
în nici un fel, dacă Italia n'ar fi să se li-
niștească de pe urma recrutărilor, dacă
Roma n'ar fi să se mai liniștească de pe
urma armelor, desigur atunci fără nici
o șovăială Milo ar fi plecat din țară, el
care e născut așa și așa obișnuit ; totuși
plecând, te-ar fi luat martor pe tine, o
mare Pompei, fapt care-l face și acum.

XXVI. (69) Uite cât de schimbătoare
și felurite sunt împrejurările vieții, câte
de nesigură și de nestatornică e soarta,
câte necredințe în prietenii, câtă prefăcă-
torie potrivită după împrejurări, câți fug la
primejdie de cei mai intimi prieteni, câți
dintre prieteni șovăesc. V'a veni, va veni
de sigur timpul acela, și va străluci odată
ziua aceea, când tu, deși în mijlocul noro-
cului după cum îmi place să sper, dar totuși
pus pe gânduri de cine știe ce semn al aces-
tor vremuri grele (semne care cât de des se

întâmplă, trebuie să le știm din experiență), când vei dori devotamentul unui mare prieten, vei simți lipsa credinții unui om atât de serios și vei avea nevoie de mărinimia celui mai viteaz om din câți s'au născut.

(70) Și totuși cine ar putea crede că Cn. Pompeius atât de cunoscător al dreptului public, al obiceiurilor strămoșești, al rostului republicei, când senatul i-a încredințat printr'un singur articol toată puterea, astfel încât prevedea că republica nu era să fie cuprinsă de nici o pagubă, prin care articol consulii au fost destul de armați, chiar de nu li s'ar fi dat armată, acum când i s'a dat aceste oști, această recrutare, era să aștepte aceasta spre ași pune la cale planurile de răzbunare, cu care să desființeze însăși justiția prin violență? Pompei s'a rostit destul, că pe nedrept se atribue aceste svoniri lui Milo: căci a propus legea prin care, după cum cred eu, trebuia-ți să-l achitați, după cum mărturisesc toți, putea-ți s'o faceți.

(71) Iar privitor la faptul că stă acolo în mijlocul mulțimei străjilor publice, dovedește în de ajuns că nu caută să vă îngrozească (căci ce ar fi mai puțin demn de el decât să vă silească să condamnați pe un om, împotriva căruia ar fi putut lua măsuri după datina strămoșească și după dreptul său?) ci caută să vă apere astfel ca voi să vă dați seama, că vă este

îngăduit să judecați liberi cum simțiți, chiar în contra întrunirii de eri.

XXVII. (72) Dar, judecătorilor, nu mă mișcă asasinarea lui Clodius și nici nu sunt așa de nebun și atât de necunosător al sufletelor voastre, încât să nu știu ce părere aveți despre moartea lui Clodius. Dacă n'ași vreă să risipesc vinovăția, așa cum am risipit-o, atunci lui Milo i-ar fi îngăduit să strige, fără să fie pedepsit, în fața lumii întregi și să mintă în mod glorios. Am ucis, și am ucis nu pe Spurius Maelius care ușurând aprovizionarea Romei și umblând să ridice buna stare familiară, a căzut la bănuială că umblă după domnie fiind că se ocupă prea mult de popor; am ucis desigur nu pe T. Gracchus, care printr'o răscoală a distituit pe colegul său¹⁾, ai cărui omorîtori au umplut pământul întreg de slava numelui său, ci pe un om (căci după ce-a scăpat patria din primejdie cu pericolul vieței sale ar putea s'o spue), al cărui adulter rușinos, lumea la surprins în templul prea sfânt al celei mai nobile femei.

(73) Am omorît un om, a cărui moarte senatul a crezut de atâtea ori că trebuie, ca ispășire a slujbei solemne; un om des-

1) *Colegul său*: Marcus Octavius. Acest tribun opunându-se legilor agrare fu destituit de mulțimea întărâtată de Tib. Gracchus.

pre care Lucius Lucullus ¹⁾ sub jurământ a zis că a descoperit în urma interogațiilor luate, că Clodius ar fi săvârșit un păcat urît cu sora sa bună ²⁾; am ucis pe acela care cu armele în mână a desființat pe acest cetățean, pe care senatul, poporul Roman și toate neamurile spuneau că era mântuitorul orașului și a vieții concetățenilor săi; am omorât pe acela care a furat împărății întregi ³⁾, care a împărțit pământul întreg ⁴⁾ cum a voit; am omorât pe un om care după ce săvârșise atâtea omoruri în for a respins în casă prin violență și arme pe un cetățean de o virtute și o glorie unică; am omorât pe un om, pentru care n'a fost păcat nici la crimă, nici la desfrâu; pe unul care a incendiat templul Nimfelor pentru ca să stingă o dovadă publică săpată în tablele publice ale recensământului:

(74) Am omorât însfârșit un om, pentru

1) *L. Lucullus*: consul în 74, învingătorul lui Mithridate în 71 și a lui Tigran în 70. Fiind foarte sever cu soldații fu rechemat din Asia în 68. Dar totuși obțină o victorie în 65.

2) *Sora sa bună*: Clodia, cea mai tânără din cele 3 surori ale sale, măritată cu Lucullus.

3) *Impărății întregi*: Pe când era tribun Clodius vânduse lui Galate Brogitaurus, ginerele regelui Dejotaurus teritoriul lui Pessinonte, cu titlul de rege.

4) *A împărțit*: Clodius a dat Siria lui Gabinius și Macedonia lui Piso, fiindcă îl ajutaseră la exilarea lui Cicero.

care nu mai exista nici o lege, nici un drept cetățenesc, nici un hotar pentru proprietățile lui, care atacă proprietățile altora nu numai prin calomnie la proces și prin nedrepte jurăminte, prin urmăriri nedrepte, dar și cu armată, fixându-și acolo steagurile; care a căutat să gonească cu armele din proprietăți, nu numai pe Etrusci (căci îi disprețuia cu desăvârșire), dar chiar pe acest Publius Varius aci de față, bărbat atât de viteaz și drept, judecătorul nostru, el care însoțit de arhitecți și prăjini¹⁾ cutreeră vilele și grădinele multora; el care își pusese ca hotar al proprietăților sale Ianiculus și Alpii²⁾; un om care neînduplecând pe Marcus Paconius, cavalier Roman distins și curagios, să-i vândă insula sa din lacul Prilius³⁾, a cărat iute în acea insulă pe luntri material, var, cărămizi, nisip, și sub ochii stăpânului ce privea de pe celălalt mal, n'a stat la îndoială să-și zidească casa pe pământ străin.

(75) El care a îndrăznit să spuie lui Titus Furfanius aci de față, ce bărbat, o zei nemuritori! (căci ce să mai spuii de biata Scantia, ce să mai spuii de tânărul Publius Aponius? pe cari i-a amenințat cu

1) *Prăjini* de măsurat lungi de 2 m. 95.

2) *Ianiculus și Alpii*, hotarele naturale ale Etruriei.

3) *Prilius*, lac între Roma și Viterbes.

moartea, de nu-i vor ceda lui proprietatea grădinilor lor) — dar a îndrăznit să spună lui T. Furfanius că dacă nu-i va da bani, atât cât cerea, îi va aduce în casă un cadavru, spre a arunca pe acest om atât de distins bănuiala unei crime; care a dat afară pe fratele său Appius ¹⁾ în absență, din posesia moșiei, un om foarte intim cu mine; care a clădit un zid prin vestibulul surorii sale, așa încât s'o lipsească nu numai de vestibul, dar să-i ia orice intrare și orice ușe.

XXVIII. (76) Deși aceste crime păreau oricum mai tolerabile, cu toate căopleșia deopotrivă și drepturile statului și ale particularilor, și pe cei depărtați și pe cei apropiați, și pe străini și pe rudele sale; dar nu știu cum răbdarea de necrezut a orașului din obișnuită se întărise și se oțelise. Dar primejdiile de față în ce chip le-ați putut răbda, dacă Clodius ar fi dobândit puterea? Nu mai vorbesc de popoarele aliate, de națiunile străine, de regi, de tetrarchi; căci voi ați fi preferat mai de grabă să se năpustească asupra lor, decât asupra averilor voastre, a caselor voastre, a banilor voștri — ce mai spun a banilor voștri? pe cinstea mea! credeți-mă că niciodată nu și-ar fi astâmpărat

1) *Appius*. Appius Claudius Pulcher, fratele mai mare a lui Clodius, a fost consul în 54 cu L. Domitius Ahenobarbus.

poftele sale desfrânate, așa încât să nu se atingă de femeile și copiii voștri. Crede-ți voi că svonurile acestea, cari sunt atât de cunoscute, sunt născocite, când ele sunt clare, cari se pot oareșcum atinge cu degetul, anume că a adunat în acest oraș o armată de sclavi cu care să stârpească republica și averile particulare ale tuturor?

(77) Drept aceia dacă T. Annius, ținând în mână sabia însângerată, ar strigă : „Veniți vă rog cetățenilor și ascultați ; am ucis pe P. Clodius ; am depărtat de pe gâtul vostru cu sabia aceasta și cu această mână dreaptă furiile lui, pe cari nu eram în stare să le înfrânăm cu nici o lege, cu nici o judecată, așa în cât mulțumită numai mie mai există drept, dreptate, lege, libertate, rușine și virtute”, ar putea cineva bănuși în ce chip cetatea ar primi această declarație? Acum însă cine este care să nu-l aprobe, care să nu-l laude, care să nu spună că singur T. Annius după cât și-aduc oamenii aminte, a folosit atât de mult republicei, a pricinuit atât de mare bucurie poporului Roman, întregii Italiei, tuturor națiunilor? N'aș putea să judec cât de mari au fost bucuriile în trecutul poporului Roman ; totuși timpul nostru a văzut multe victorii foarte strălucite ale celor mai mari generali, dintre cari niciuna n'a pricinuit o mai lungă și mai mare bucurie.

(78) Intipăriți-vă în mintea voastră aceasta, judecătorilor ! Nădăjduesc că voi și copiii voștri veți mai vedea multe zile mari în republică ; că cu prilejul fiecărei din ele voi totdeauna veți păstra convingerea că dacă Clodius ar fi trăit, nu erà să vedeți nimic din toate acestea. Am ajuns să hrănim o mare speranță, și întemeiată după cum îmi place să cred, că chiar în anul acesta sub consulatul acestui mare bărbat, după ce se va fi înfrânat desfrâul, după ce se va fi pus capăt poftelor nesățioase, după ce se va fi întărit puterea legilor și a justiției, avem încrederea că acest an va fi un an de mântuire pentru republică. Așa dar oare cine este atât de nebun, ca să socotească că ar fi putut să se întâmple acestea dacă P. Clodius ar fi trăit ? Dar ce ? bunurile pe cari le stăpâniți, bunurile particulare și ale voastre, cât timp ar fi fost stăpân acest om turbat, aceste lucruri ar fi putut prezintă ele dreptul unei stăpâniri veșnice ?

XXIX. Nu mă tem, judecătorilor, să am aparența că fiind înflăcărat de ura dușmăniei mele particulare, să-mi vărs necazul asupra lui Clodius cu mai multă plăcere decât temei. Căci, dacă ura mea trebuia să fie o ură specială, totuși el erà într'atâta dușmanul obștei, încât ura asta a mea erà cuprinsă întreagă în ura obștească. Nu se poate spune destul și închipui măcar, câtă crimă și câtă nelegiuire îngrămădisă Clodius.

(79) Fiți cu băgare de seamă, judecătorilor. Negreșit acest tribunal este cu privire la moartea lui Clodius. Inchipuiți-vă în gând (căci gândurile noastre sunt libere și ele își închipue ce vor, așa încât vedem cu ochii cea ce voim să privim), închipuiți-vă dar imaginea situației mele când aș putea dobândi ca voi să achitați pe Milo, dar cu condiția ca Clodius să reînvie. Dar ce-i spaima asta pe fața voastră? Cum v'ar mai fi neliniștit acest om fiind în viață, dacă mort fiind, va speria gândul, cu o deșartă vedenie? Cum? dacă însuși Cn. Pompeis care e atât de viteaz și norocos, încât a putut întotdeauna cea ce n'a putut nimeni în afară de el, dacă el zic, după cum a putut să propue legea privitoare la judecata morții lui P. Clodius, ar fi putut tot astfel să-l scoată în carne și oase din infern, ce credeți că ar fi făcut mai degrabă? Chiar dacă din cauza prieteniei ar vrea să-l recheme din infern, totuși nu ar fi făcut aceasta din respect pentru interesele țării. Așa dar voi ședeți aci ca răzbunători ai morții unui om, a cărui viață dacă ați ști că mulțumită vouă ar putea fi înapoiată, n'ați voi-o; și deși s'a făcut legea pentru judecarea morții unui om, care dacă ar putea să reînvie în virtutea aceleiași legi, niciodată legea nu ar fi fost votată. Acum chiar dacă Milo ar fi fost omorătorul lui Clodius, s'ar teme el, mărturisind, de

pedeapsa ce-l așteaptă din partea acelora pe cari i-a liberat?

(80) Grecii dau onoruri zeești acelor bărbați¹⁾ cari au omorât pe tirani. (Câte am văzut eu la Atena și la celelalte orașe ale Greciei ! ce onoruri divine sau instituit în onoarea acestor bărbați, ce cântece, ce imnuri ! Cultul și amintirea le-o consfințesc până la nemurire) ; pe mântuitorul unui popor atât de mare, pe pedeapsitorul unei crime atât de mari, voi nu numai că nu-l cinstiți câtuși de puțin, dar chiar îngăduiți să fie târât la suplicii ? Ar fi mărturisit zic, și încă ar fi mărturisit că a făcut-o cu un suflet mare și cu bucurie, în vederea libertății obștești, fapt pe care nu numai că l'ar mărturisi, dar chiar l'ar proclama în gura mare.

XXX. (81) Căci dacă nu tăgăduiește un fapt de pe urma căruia nu cere nimic altceva, decât să fie iertat, nu s'ar îndoii oare să mărturisească dacă după urma lui ar putea cere răsplata gloriei ? de nu cumva ar crede că v'ar fi vouă mai plăcut lucru să se apere pe el însuși, decât să fie apărătorul vostru ; mai ales că prin acea mărturisire, dacă ați vrea să fiți recunoscători, ar dobândi onoruri foarte

1) *Bărbații* : Harmodius și Aristogiton, omorătorii lui Hipparc, fiul lui Pisistrate. Atenienii le-au ridicat mărețe statui, duse în Persia de Xerxe, înapoiate mai târziu de Selencus.

mari. Dacă voi n'ați aprobat faptul (cum s'ar putea ca cineva să nu-și aprobe mântuirea sa) și dacă totuși curajul unui bărbat atât de viteaz, s'ar fi întâmplat să fie mai puțin plăcut concetățenilor săi, atunci el ar pleca din orașul nerecunoscător cu suflet mare și neîmfrânt. Căci ce ar putea fi o nerecunoștință mai mare decât ca toți ceilalți să se bucure, singur acela să plângă, mulțumită căruia toți se învesesc?

(82) Și totuși iată de ce sentiment am fost însuflețiți noi toți într'u suprimarea trădătorilor de patrie, de oare ce am socotit a noastră primejdia și ura, dat fiindcă gloria va fi negreșit a noastră. Căci ce laudă mi-s'ar putea atribui mie însumi, cu toate că, îndrăznisem atâtea în timpul consulatului meu pentru voi și copiii voștri, dacă cea ce eu îndrăznisem, ași fi socotit că îndrăznesc fără mari lupte din partea mea? Care femeie n'ar îndrăzni să omoare un cetățean criminal și periculos dacă nu s'ar teme de primejdie? Având în față ura, moartea, pedeapsa, acela trebuie să treacă drept un adevărat bărbat, care cu toate acestea apără republica. E propriu unui popor recunoscător să încarce cu recompense pe cetățenii cari au bine meritat față de republică, iar pe de altă parte e propriu unui bărbat viteaz să nu se lase mișcat nici măcar de suferințe și să nu se căiască de fapta lui vitează.

(83) Drept aceia T. Annius ar putea să mărturisească, precum a mărturisit Ahala¹⁾, Nasica¹⁾, Opimius¹⁾, Marius¹⁾, cum am mărturisit noi înșine și dacă ar fi republica recunoscătoare, s'ar bucura; dacă republica ar fi nerecunoscătoare, totuși s'ar sprijini pe norocul conștiinței sale.

Dar recunoștința datorită acestei fapte bune, judecătorilor, Norocul poporului Roman, fericirea voastră și zeii nemuritori cred că lor li se datorește. Și nimeni nu poate să creadă altfel, afară doar de aceia cari cred că nu există putere divină, nu există voință dumnezeiască, nici măreția imperiului nostru, nici acest soare, nici mersul stelelor, nici prefacerile și ordinea lucrurilor din lume, și, cea ce e mai important, înțelepciunea strămoșilor noștri, cari au cultivat sacrificiile, cultul, auspiciile și ni le-au lăsat nouă urmașii lor moștenire.

XXXI. (84) Această putere există, există desigur, și nu există în aceste corpuri ale noastre și nici în această slăbiciune a noastră; există ceva ce vede și simte, există în această natură atât de mare și de strălucită; afară de cazul în care ai crede că nu există pentru că nu se arată și nu o vezi; ca și cum însăși mintea noastră, mulțumită căreia ne gândim, pre-

1) Ahala, etc. : Asupra acestor personaje vezi § 8.

vedem, mulțumită căreia trăim și discutăm, mulțumită căreia putem simți dacă vede clar, ori locul unde este. Această forță însăși care a adus adesea acestui oraș fericire și putere aproape de necrezut, ea însăși a desființat acest flagel, căruia mai întâi i-a dat în gând să îndrăznească, să ațâțe prin violență și apoi să atace cu arma pe un bărbat atât de viteaz, așa în cât a fost învins de el, pe care dacă l'ar fi învins ar fi avut veșnică impunitate și libertate.

(85) Acest fapt a fost săvârșit nu după un plan omenesc, judecătorilor, și nici măcar după obișnuita intervenție a zeilor nemuritori. Pe Hercule însăși, monumentele sfinte au văzut căzând acea fiară sălbatică, care parcă s'au cutremurat și și-au rezervat dreptul de răzbunare asupra lui. Căci de acum cu lacrimile în ochi vă iau drept martori, pe voi morminte și dumbrăvi sfinte ale Albanului, pe voi altare dărămate ale Albanilor, aliate și aproape egale cu cele sfinte ale poporului Roman, pe care ei în nebunia lui oarbă le suprimase tăind și călcând în picioare cele mai sfinte dumbrăvi sub greutatea nebună a ascunzătorilor lui; în ziua aceea sfințenia voastră s'a impus, puterea voastră a fost mai tare decât a lui Clodius, putere pe care el o batjocorâse prin tot felul de crime; atunci însăfârșit și tu sfinte Jupiter, de pe înălțimea muntelui

tău Latiar, ai deschis odată ochii, spre a pedepsi pe acela care pângărise lacurile, codrii și ținuturile, prin tot felul de crime și păcate nespuse ; însfârșit sub ochii voștri s'a dat pedeapsa de și târzie, dar totuși meritată.

(86) Doar nu veți spune că e întâmplător și faptul că a primit prima rană, chiar în fața sanctuarului Bunei Zeițe, ce se găsește pe moșia lui Titus Sergius Gallus, unul dintre cei mai cinstiți și mai distinși tineri, în fața Bunei Zeițe, zic, atunci când s'a dat lupta, rană, de care a murit așa de mizerabil, așa că a avut aerul că n'a fost de fapt achitat în acel nenorocit proces, ci că i-a păstrat această bătătoare la ochi pedeapsă.

XXXII. Și aceiași mânie a zeilor a întunecat mințile tovarășilor săi, încât a fost ars, asvârlit în piață, fără chipurile strămoșilor, fără cântec și jocuri funebre, fără pompe, fără bocete, fără discurs, într'un cuvânt fără funerarii, mânjit cu sânge și cu lut, lipsit până și de solemnitatea acelei ultime zile, în fața căreia însăși dușmanii obișnuiesc să se plece. Cred că ar fi fost păcat ca portretele acelor mari bărbați să aducă cât de puțin prinos acestui groaznic criminal, și nu se putea îngădui ca trupul lui să fie sfâșiat în altă parte decât acolo unde viața sa fusese osândită.

(87) Pe legea mea, mi se părea soarta

poporului Roman crudă, pentrucă ea îngăduia încă de atâția ani ca Clodius să calce în picioare această republică. Pângărise printr'un adulter cele mai sfinte ceremonii, călcase în picioare cele mai tari hotărâri ale senatorilor, pe față se răscumpărase cu bani dela judecători, batjocorise în timpul tribunatului său senatul, nesocotise toate faptele săvârșite spre binele republicei cu consimțământul tuturor claselor sociale, pe mine mă alungase din patrie, îmi furase averea, îmi arsesse casa, îmi insultase copiii și nevasta, lui Cn. Pompeius îi declarase războiu nelegiuit, pusese la cale omor de magistrați și particulari, dăduse foc casei fratelui meu, incendiase Etruria, pe mulți îi scosese din locuințele lor și le luase averea; ne strâmtoră și ne încolțeă tot mai mult, Italia, provincia, cetatea ¹⁾, însăși regatele supuse nu erau destule pentru nebunia lui; începuse să se sape acasă la el legile cari să aducă la vot pe sclavii noștri; și nimeni nu aveă ceva de care el să nu se lege, să nu creadă că e allui.

(88) Nimeni afară de Milo nu stă în calea planurilor lui. Pe însăși acela ²⁾, care puteă să-i steă în cale, îl credeă înlănțuit prin împăcarea din urmă; el spuneă că puterea lui Caesar e a sa; disprețuise simpatiile celor buni cu privire la nenorocirea mea. Singur Milo îl urmăreă.

1) *Cetatea* : Roma.

2) *Acela* : Pompei.

XXXIII. Atunci zeii nemuritori, după cum am mai spus, au dat acestui nebun și turbat, gândul ca să întinză curse lui Milo. Altfel acea molimă n'ar fi putut pieri; nici odată republica nu s'ar fi răzbunat cum aveà dreptul. Nici odată senatul, cel puțin așa cred, nu l-ar fi putut îngredi, dacă ar fi fost pretor. Și nici măcar atunci când încercà să facă aceasta nu isbutise la nimic împotriva aceluiași Clodius când erà particular.

(89) Oare consulii ar fi fost destul de tari ca să oprească pe pretorul lor? Mai întâi de toate de ar fi fost omorât Milo, Clodius ar fi avut consuli creaturile sale; apoi care consul ar fi fost atât de tare față de Clodius ajuns pretor, când și-ar fi adus aminte că pe când erà tribun Clodius persecutase cu atâta cruzime virtutea consulară? Le-ar fi copleșit toate, ar fi stăpânit și ar aveà toate în mâna lui; s'a găsit o lege nouă la el, printre celelalte legi Clodiene, prin care ar fi făcut libertii săi pe sclavii noștri; în sfârșit dacă zeii nemuritori nu i-ar fi împins gândul, ca el om mueratic să încerce să omoare un bărbat atât de viteaz, azi n'ați aveà nici urmă de republică.

(90) Oare fiind el pretor și mai ales fiind consul, ar fi cruțat el câtuși de puțin aceste temple și zidurile Romei rămânând el în viață, admitând că ele ar

așteptă consulatul lui, când mort fiind a fost incendiată curia sub conducerea unuia din sateliții săi. Poate fi ceva mai trist, mai crud, mai jalnic decât această? Am văzut templul sfințeniei ¹⁾, al măreției ¹⁾, al înțelepciunii ¹⁾, al sfatului public, capul orașelor, altarul aliaților, portul tuturor neamurilor, lăcașul dat de tot poporul senatului, arzând, doborât la pământ, murdărit de un cadavru și nu din partea mulțimii neștiutoare, ci de un singur om ²⁾, cu toate că și altfel ar fi fost destul de trist. De vreme ce a îndrăznit atâtea ca cioclu pentru Clodius mort, ce n'ar fi făcut pentru Clodius viu ca stegar al său? El a aruncat cadavrul lui Clodius în curie, ca mort să o poată incendia, când el viu nu o putuse dărâma.

(91). Și sunt oameni cari se plâng de cele întâmplate pe Via Appia și cari tac despre incendiul curiei, care-și închipue că s'ar fi putut apăra forul împotriva lui Clodius viu, când palatul senatului n'a putut să-i reziste, atunci când eră cadavru? Treziți-l, treziți-l dacă puteți din morți; veți înfrânge năvala viului, când abia țineți piept furiilor unui neîngropat? Căci nu veți pretinde c'ați ținut piept acelora cari alergau cu facile spre curie, cari sburau cu coase și cu săbii prin tot forul spre templul lui Castor. Cu ochii

1) *Templul sfințeniei*, etc.: Senatul.

2) *Un singur om*: Sextus Clodius.

voștri ați văzut măcelărirea poporului Roman, ați văzut o întrunire risipită cu săbii, pe când lumea ascultă în tăcere pe tribunul poporului Marcus Caelius, un bărbat atât de viteaz în apărarea intereselor republicei, atât de neclintit în cauza ce și-o luase asupra-și și atât de devotat voinței celor buni și autorității senatului, înzestrat cu o credință unică, divină și de necrezut față de ura sau de norocul ce se revarsă în contra lui Milo.

XXXIV. (92) Dar de acum am spus destul în chestie; ba chiar poate multe afară din chestie. Ce mai rămâne decât ca să vă rog și să vă conjur, judecătorilor, ca să acordați unui bărbat atât de viteaz, acea achitare, pe care el nu o cere, dar pe care eu, chiar împotriva voinței lui, o implor și o pretind? Dacă n'ați văzut nici o lacrimă pe fața lui Milo, pe când noi toți plângem, dacă-l vedeți neschimbat la față, dacă nu-i auziți glasul și vorba tremurând, ci mereu aceeași, pentru aceasta să nu-l cruțați ¹⁾ mai puțin, zău nu știu, dacă n'ar merita mai de grabă să-l ajutați. Și de fapt, dacă în luptele de gladiatori și față de oamenii cari din cauza sorții fac parte din clasa cea mai de jos, de obicei nu putem suferi pe fricoși și pe cei ce cerșetoresc și se milogesc să li se îngăduie a trăi, dacă dorim

1) *Cruțați*. Mândria lui Milo, dimpotrivă putea să indispuie pe judecători.

să fie scăpați cei viteji și inimoși și cari de bună voe înfruntă moartea, și dacă ne e cu atât mai multă milă de cei ce nu o cer decât de acei ce o cerșesc, cu atât mai mult trebuie să facem aceasta față de concetățenii cei mai viteji !

(93) Pe mine, judecătorilor, mă sfâșie și mă omoară aceste cuvinte ale lui Milo, pe care le aud mereu și aproape în fiecare zi: „Să rămâe, zice el, să rămâe cu bine cetățenii mei, să fie sănătoși, să prosperească, să fie fericiți; orașul acesta strălucit care mi-e mie patrie atât de scumpă să nu cadă, ori cum s'ar fi purtat el față de mine; cetățenii mei să se bucure, fără mine, dar totuși mulțumită mie, de o republică liniștită, fiindcă mie nu mi-e îngăduit să mă bucur împreună cu ei. Eu mă voiu retrage și voiu plecă. Dacă nu mi-a fost îngăduit a mă bucura de o republică bine orânduită, mă voiu lipsi de una rea, și îndată ce voiu da de o cetate bine orânduită și liberă, acolo mă voiu oprî și mă voiu odihni în ea.

(94) „O muncă zadarnică, zice ! o speranță înșelătoare și planuri deșarte ale mele ! Când ca tribun al poporului, republica fiind înăbușită, m'am pus în slujba senatului, pe care l-am găsit neînsuflețit, m'am pus în fruntea cavalerilor Romani, a căror forță era slabă, am sprijinit pe cetățenii buni, cari pierduseră toată puterea în contra armelor lui Clo-

dius, îmi închipuiam eu că sprijinul celor buni îmi va lipsi vreodată? Eu când te-am redat patriei (căci de multe ori vorbește cu mine), îmi puteam eu închipui că nu voi găsi loc în patrie? Unde este acum senatul, pe care l-am urmat amândoi? unde sunt acei cavaleri Romani, acei cavaleri ai tăi, zice el? unde sunt simpatiile municipiilor? unde sunt aclamațiunile Italiei? unde e în sfârșit vocea și apărarea ta M. Tullius, care a fost spre ajutor multora? Numai pe mine nu mă poate ajuta, mie care am înfruntat moartea de atâtea ori pentru tine?“.

XXXV. (95) Și acestea, judecătorilor, nu le spune cum le spun eu acum, plângând, ci vorbește cu aceiași expresie a feței cu care-l vedeți. Căci el spune că n'a făcut¹⁾ acestea de dragul unor cetățeni ingrați; dar nu tăgăduiește că le-a făcut de dragul unor cetățeni fricoși și bănuitori de toate. Poporul și mulțimea de jos, care amenință sub conducerea lui P. Clodius averile voastre, el spune că a isbutit nu numai s'o subjuge prin vitejia sa, dar chiar s'o împlânzească cu cele trei moșteniri²⁾ ale sale, pentru ca

¹⁾ *Spune că n'a făcut... nu tăgăduiește...* Sensul e: Milo impută concetățenilor săi ingratitudinea nu teama; căci pentru cei ingrați nici n'ar fi făcut aceasta.

²⁾ *Trei moșteniri.* Milo moștenise averea tatălui său Papius, a mamei sale și a tatălui său adoptiv, T. Annius; pe toate însă le cheltuiuse.

viața voastră să fie cu atât mai sigură, și nuseteme că, pe când a împlânzit poporul cu daruri, nu va câștigat simpatiile voastre prin meritele sale deosebite față de republică.

(96) Mai zice că bunăvoința senatului față de el, chiar în aceste împrejurări s'a dovedit adesea, iar râvna voastră și a clasei voastre, simpatiile, cuvântările, le va lua cu sine ori unde îi va îndreptă soarta pașii. El mai spune că numai glasul pristavului i-a lipsit, pe care l-a dorit prea puțin, dar fusese ales consul de unanimitatea voturilor poporului, singurul lucru pe care l-a dorit; că în sfârșit dacă aceste arme vor fi îndreptate în contra lui, cauza e bănuiala vreunei crime, iar nici decum crima cuprinsă în faptul săvârșit.

(97) Și mai spune încă alte vorbe cu siguranță adevărate: că bărbații viteji și înțelepți, nu caută răsplata faptelor oneste, ci însăși faptele oneste; că el n'a făcut în viața lui decât numai fapte cât se poate de strălucite, de oarece nimic nu e mai distins pentru un bărbat, decât să-și mântuiască patria de primejdie; fericiți sunt aceia, căroră asemenea acțiune le e socotită de către concetățenii lor ca o cinste, dar totuși nu sunt nefericiți aceia, cari au făcut mai mult bine decât au primit; dar totuși din toate premiile datorite vitejiei, dacă ar trebui să se ție seamă, singurul ar fi gloria; ea ne-ar putea fi mân-

gâere în schimbul scurtimei vieții, trecându-nela posteritate; ea ar fi în stare ca pe noi absenții să ne facă prezenți, morți să trăim; în sfârșit ea este scara, pe ale cărei trepte omul pare a se urca până în cer.

(98) „Despre mine, spune el, poporul Roman va vorbi în totdeauna, în totdeauna vor vorbi toate neamurile, chiar viitorul nu va amuți despre numele meu. Chiar în timpul de față, când toate facele invidiei sunt puse de către dușmanii mei la rugul urei mele, totuși oriunde se adună oamenii, ni se aduc mulțumiri, ni se aduc felicitări, și nu se găsesc cuvinte spre a ne proslăvi. Trec cu vederea serbările trecute și viitoare ale Etruriei. Azi e a suta zi dela moartea lui Clodius și par'că ar fi a doua zi. Pe unde se întind hotarele poporului Roman, pe acolo a străbătut nu numai svonul de moartea lui Clodius, ci chiar bucuria. Drept aceia nu duc nici o grije unde se va odihni trupul meu, de oarece gloria mea eternă e deja peste tot pământul și va locui totdeauna pe pământ.“

XXXVI. (99) Iată ce-mi spui tu mie adeseaori în lipsa lor; dar iată ce-ți spun eu ție Milo în auzul lor: „Nu pot să te laud în deajuns, de oarece ești stăpânit de gândul acesta, dar cu cât bărbăția ta e mai divină, cu atât mai mare durere mă desparte de tine. Căci dacă-mi vei fi smuls, nu-mi va rămâne spre mângâiere

nici măcar obișnuita ură, adică să mă pot mâniă pe aceia, dela cari am primit o atât de mare lovitură : căci nu te vor răpi dușmanii mei, ci cei mai intimi prieteni, nu aceia cari n'au avut nici un merit față de mine, ci cei cari au meritat totdeauna cu atât mai mult". Nici odată, judecătorilor, nu-mi veți pricinui o atât de mare durere (căci ce durere poate fi mai mare?), dar nici această durere însăși, încât să uit cât de mult m'ați prețuit întotdeauna. Dacă v-a cuprins această uitare, sau dacă v'am jignit cu ceva, de ce jignirea aceasta nu se plătește mai degrabă cu prețul vieții mele, decât cu cea a lui Milo? Căci viața mea ar fi fost glorioasă dacă mă va ajunge moartea înainte ca să fi văzut această atât de mare nenorocire.

(100). Acum o singură mângâiere mă mai ține în picioare, că nu ți-a lipsit din partea mea T. Annius dovadă de dragoste, simpatie și pietate. Eu am înfruntat dușmănia celor puternici, am pus înaintea armelor dușmanilor tăi adesea trupul și viața mea, pentru tine m'am aruncat rugător la picioarele atâtor, am pus la o laltă în aceste împrejurări prin care treci, bunurile ce mi le-a dat soarta mie și copiilor mei; și chiar în ziua de azi, dacă ne așteaptă vre-o violență, dacă va fi o luptă pe viață și pe moarte, o cer pentru mine. De acum

ce-mi mai rămâne? Ce mai am, ce-mi mai rămâne să fac în schimbul meritelor tale pentru mine, decât să iau asupra-mi soarta ta oricare va fi ea? Nu mă dau îndărăt, nu refuz, ci vă conjur, judecătorilor, să sporiți binefacerile voastre, ce le-a-ți îngrămădit pe capul meu, prin achitarea lui Milo, sau să înțelegeți că prin osândirea lui se vor nimici.

XXXVII. (101). Aceste lacrimi nu-l mișcă pe Milo; el are un fel de tărie sufletească de necrezut; el socoate că exilul își are locul acolo, unde nu-i locul virtuții; că moartea e sfârșitul naturii, nu pedeapsa. Să rămâe cu aceste gânduri, cu cari s'a născut; dar în sfârșit, judecătorilor, ce gând aveți voi față de el? îi veți păstră în sufletul vostru amintirea lui Milo, dar pe el îl veți surghiuni? Și va fi oare vreun loc mai vrednic pe pământ de a fi leagănul acestei virtuți, decât acesta care l-a născut? La voi, la voi fac apel vitejilor, voi, cari ați vărsat atâta sânge pentru republică, pe voi vă chem centurionilor și pe voi soldaților față de primejdia care amenință pe un bărbat și cetățean ne învins; sub ochii voștri, ba chiar sub scutul armelor voastre și voi apărând această sedință, se va putea oare să fie izgonit, stârpit, aruncat pradă fiarelor din acest oraș un atât de mare viteaz?

(102). O sărmanul de mine, o nefericitul

de mine ! Tu Milo ai putut să mă readuci în patrie mulțumită acestora, eu nu te voi putea păstră pe tine patriei tot prin ei ? Ce voi răspunde copiilor mei, cari te socotesc ca pe un al doilea părinte ? Ce-ți voi răspunde ție frate Quintus, care acum lipsești, dar tovarăș cu mine în acele timpuri de răstriașe ? Îi voi răspunde oare că n'am putut scăpa viața lui Milo cu ajutorul aceluiași persoane, mulțumită cărora el ne scăpase pe a noastră ? Și în ce proces n'am putut ? Intr'unul plăcut tuturor neamurilor. Dela cine n'am putut obține ? Dela aceia cari mai ales au câștigat liniște de pe urma morții lui Clodius. La rugămintea cui ? La a mea.

(103) Dar ce crimă atât de mare am conceput, sau ce păcat atât de mare am săvârșit, judecătorilor, atunci când am cercetat, când am scos la lumina zilei, când am stârpit acel început de peire al tuțurora ? Toate durerile mele și a lor mei țâșnesc din acest izvor. Dar de ce ați vrut să mă întorc ? oare ca să fie izgoniți sub ochii mei aceia mulțumită cărora am fost readus ? Vă implor, judecătorilor, nu faceți ca întoarcerea să-mi fie mai dureroasă decât mi-a fost însăși plecarea. Căci cum aș putea crede că am fost readus, dacă aș fi smuls din brațele aceluia mulțumită cărora am fost readus ?

XXXVIII. O de-ar dà zeii nemuritori (o zic vorba aceasta patrie fără a te supăra și mă tem să nu fie crimă față de tine, care vorbă ar fi pioasă față de Milo), ode ce nu mai trăește P. Clodius, de ce nu e chiar pretor, consul, dictator mai degrabă, decât ca eu să asist la această primejdie!

(104) O zeii nemuritori, o viteaz bărbat, vrednic, judecătorilor, de achitarea voastră! „Cătu-și de puțin, cătu-și de puțin” zice Milo; „să rămâe cu pedeapsa ce i se cuvine; noi să suferim, dacă e nevoie, pedeapsa nedreaptă”. Acest bărbat născut pentru patrie, să moară el în altă parte decât în patrie, sau poate pentru altă țară decât pentru a lui? veți păstră voi amintirea vitejiei sale și nu veți îngădui voi ca trupul lui să aibă măcar un mormânt în Italia? va gonî cineva din acest oraș prin votul său un om, care odată gonit de voi, toate orașele îl vor chemă la ele?

(105). O fericită țara aceea, care va primi pe acest bărbat, nerecunoscătoare dacă-l va gonî, nenorocită dacă-l va pierde! Dar de acum destul; căci lacrimile nu mă lasă să mai vorbesc și acesta nu vrea să fie apărat cu lacrimi. Vă rog și vă conjur, judecătorilor, ca dându-vă votul să îndrăzniți ceea ce simțiți. Virtutea, dreptatea, credința voastră, credeți-mă, o va aprobă mai ales acela care la alegerea judecătorilor, a ales pe cei mai buni, mai înțelepți și mai viteji.

Călăre. Cine știe. Petrică. Coco. Sforicica. O război. O război.
No. 29-30-31. *Henryk Sienkiewici*. Nuvele : Viața la sate :
Schițe cu cărbune. Sluga bătrână. Lux în tenebris
lucet. A treia dragoste.

32-33-34. *Henryk Sienkiewici*. Hania. Roman.

35-36-37. *Guy de Maupassant* : Pe apă. (Sur l'eau).

38-39. *Edgar Poe*. Nuvele : Gândacul de Aur. Cele
două omoruri din strada Morgăi. Portretul oval.
Puțul și Pendulul. Hop și Frog. Adevărul despre
D-ni Waldemar. Pisica Neagră. Butoiașul de Amon-
tillado.

No. 40. *Theodor Körner*. Nuvele și Povestiri duioase : Că-
lătoria la Schandau. Harfa. Stâncile lui Heiling.
Woldemar. Trandafirii. Turturelele. Cântec. Rugă.

No. 41-42-43-44. *N. G. Rădulescu-Niger* : Furtună... Tre-
cătoare.

No. 45-46-47. *Emile Gebhart* : După ce Ulyse revăzu Itaca.

No. 48-49-50-51. *Ioan Ghica* : Pământul și omul, ilustrat.

No. 52-53-54-55. *N. G. Rădulescu-Niger* : Pe coasta de Azur :
O Iarnă la Menton.

*

Biblioteca Universală își justifică titlul prin aceea că va
blică în mod universal tot ceea ce este bun în literatură
știință ca : filosofie și critică ; poezii și romane ; nuvele și
vești ; schițe istorice și descriții geografice ; — cu un
vânt ea publică tot ceea ce este bun și moral, tot ceea ce
ate fi util și plăcut.

În atingerea acestui scop, ea va apare nu numai odată pe
ună după cum a anunțat, ci chiar de mai multe ori, atârând
tot succesul ei dela încurajarea ce ne-o va da stimații cititori,
pe care i rugăm a ne da tot concursul.

Direcțiunea „Bibliotecei Universale” se oferă pentru ser-
viciul literaturii românești, ca să fie intermediară între au-
tori și public. În acest scop roagă pe scriitorii români, ca să-și
trimeată operele originale, sau traduceri ale autorilor străini,
spre a fi publicate în ea.

Correspondența de orice natură, referitoare la *Biblioteca*
universală să se adreseze : *Atanasie I. Nișeanu*, stradă Epicol
No. 27, București.

Orice număr diu „Biblioteca Universală” costă 25 bani.

Abonamentul pentru 10 numere, în curs de aparițiune,
ătitte înainte costă 2 lei.

atalogul editurii „Biuroului Universal” *Atanasie I. Ni-*
iu, stradă Epicol No. 27, București, să trimete **Gratis** la
ere.

Nu tuturor li-e dat a nemeri scrieri de folos pentru acei ce le va ceti : Editura **BIROULULUI UNIVERSAL**, Atanasie I. Nițeanu din strada Epicol No. 27 București, cu drept cuvânt se poate fãli, cã e singura instituțiune care în această privință își înțelege menirea de a da publicului tot ce e mai de valoare.

De aceea, cine vrea sã vazã *frumosul*, cine vrea sã aibã *utilul*, cine vrea sã cunoascã **bunul** în literaturã, n'are decãt sã se întrecã în a cumpãrã, marele și frumosul roman istoric **POTOPUL**, care e cea mai nouã publicațiune a acestei edituri și în care lucrare, marele scriitor Henrik Sienkiewici, a pus toatã cãldura inimei sale, în a descrie cu o mãestrie aleasã, toatã furia rãzboiului, petrecut între Poloni și Suedezi, lãsãnd a strãluci ca o aureolã *marea iubire de patrie și de vitejie*.

Cele 1244 pagini mari de text, ilustrate cu scenele cele mai importante ale rãzboiului, sînt o comoarã de cunoștinți, încãt prețul de 8 lei 50 bani al celor 4 mari volume, e o infimã sumã față cu bogãția romanului. Doritorii pot sã'l aibã și separat în volume și anume : 1 leu 75 bani volumul I ; 2 lei 75 bani volumul II ; 1 leu 50 bani volumul III și 2 lei 50 bani volumul IV.

Acest roman deși se poate ceti și singur, e însã într'o legãturã foarte intimã cu la felul în mãreție și bunãtate, renumitul **Prin Foc și Sabie** de acelaș autor, și pe care editura l'a scos tot în 4 vol. mari și ilustrate pentru prețul de 5 lei 75 bani, sau cu volumul : 1 leu 75 bani volumul I ; cãte 1 leu 50 bani volumul II și III și 1 lei vol. 4.

Nu cred cã a fost și nici nu va fi romane mai puternice în fapte istorice ca sublimele : **PRIN FOC și SABIE și POTOPUL** care amãndouã împreunã formeazã 8 mari volume ; deci, doritorii de literaturã aleasã, sã se grãbeascã a și le procurã direct dela editurã, mai ales cã ele sunt tipãrite cu multã îngrijire, dar într'o ediție foarte restrãnsã.

Un roman de mare valoare literarã e și „**Ultimele zile ale Cetãței Pompei**”, ilustrat, de marele scriitor englez, Lordul Bulwer Litton, apãrut tot în editura Nițeanu.

Costã 3 lei.

